

Slesvigske Præstegaarde.

Af † Carsten Petersen.

En Præstegaard skal gemme sig som noget, der er værd at søge efter, den skal være lav, fordi dens Herre skal være ydmyg og sagtomodig; den skal være rummelig, fordi dens Herre aldrig maa sige: »Der er ikke Rum mere«. den skal være hyggelig, at de der træder ind i den, kan læse de Ord: »Hvor Herrens Aand er, der er Orden«. Dens Døre skal være lave, at de fattige ikke skal skræmmes, og dens Porte skal staa aabne ved Nat og ved Dag, at de vejfarende, som er blevne trætte paa Livets Vej, kan finde Herberge og Hvile. En saadan Præstegaard er til Velsignelse for høje og for ringe, fordi den er saaledes indrettet, at den ingen af dem støder tilbage; de læser alle over Porten: »Træder inden for! Haabet er derinde«.

(En gammel Feltpræst!).

Protestantismen har nok vundet den protestantiske Præstegaards Idyl, men den har mistet Katedra- lens Poesi.

(J. A. Lutz).

I. Præstegaardens Historie i Almindelighed.

Spændt lytter vi for at fange en Lyd af de Hammerslag, der tømrede den første Præstegaard i det danske Sønderjylland.

Det er forgæves. Ikke den sagtste og svageste Tone lyder gennem Nattens Stilhed. Historien er tavs.

Og dog er en Præstegaard ikke et Stykke Jord med nogle Bygninger, der handles med og som beboes af tilfældige Men- nesker, en Fremtoning i Tidens Bølgegang, som alle andre Fremtoninger. Nej, Præstegaarden har en Historie, sin egen Historie, som gaar langt længere tilbage i Tiden end Kirkens Grundlæggelse i Norden. Men vi maa for Sønderjyllands Ved- kommende sanke enkelte Straa, førend vi faar et Neg; vi maa

stave og lægge sammen, indtil nogle Omrids skimtes i det fjerne.

1. Præstegaardens Tilblivelse.

I Kristendommens gamle Hjemlande kommer Kirkehistorien først efter Aarhundreder til at tale om fast Ordning af Præstens timelige Kaar. I lange Tider var Præstegerningen kun optaget af det Rige, som ikke er af denne Verden. Men da en italiensk Greve henimod Aar 600 e. Kr. vilde bygge en Kirke, krævede Pave Gregor d. Store, at der først skulde søres for passende Underhold til en fastboende Præst, nemlig en Gaard med Stuehus, et Spand Okser, 2 Køer, 15 Faar og hvad der ellers hører til en Gaards Besætning, desuden nogen Driftskapital (H. G. A. Jørgensen, Sognepræst og Præstegaard). Det var meget beskedne Indtægter, men altsaa et lovkrævet Mindstemaal. Og Præsten er bundet til Jorden. Siden det 9. Aarh. finder man det til et Kirkeembede henlagte Gods benævnt som beneficium (egentl.: Velgerning, der vel antyder dets Oprindelse som Gave). Staten lønnede ogsaa sine gamle Soldater med slige beneficia, smaa Landejendomme, hvis Udbytte de nød. En anden Betegnelse for Præstegaarden er det latinske dos, der ligefrem betyder Gave. Foruden Jordudbyttet havde Præsten mange Slags Godtgørelser for Embedshandlinger o. l. Ikke desmindre gik Udviklingen gennem Middelalderen i den Retning, at mange Præster, især Medlemmer af Domkapitlerne, søgte at sætte sig i Besiddelse af flere Embeder samtidigt. Nogen Undskyldning for denne utiltalende Fremfærd kan findes i den Omstændighed, at mange Kanniker saavel som adskillige menige Præster til Tider ikke kunde faa det daglige Brød af Embedets Indtægter. Der var dog uforenlige Embeder — Beneficia incompatibilia — som ikke maatte være paa een Haand. Dertil regnedes fornuftigvis saadanne Embeder, som hvert for sig er tilstrækkeligt til standsmæssig Levemaade.

Tanken om at baade Kirke og Præstegaard hertillands kan være lagt, hvor et hedensk Gudehov laa, altsaa paa hellig Grund,

kan ikke helt afvises; men det kan kun dreje sig om et ringe Antal Tilfælde. I Sønderjylland kunde der være Tale om Vedsted, Egen, Møgeltønder, Vonsbæk, Tirslund, Løgum o. a. Men netop i det fra Oldtiden særmærkede Vedsted Sogn er Præstegaarden ikke blevet bygget ved Offerstedet; den laa nemlig i gammel Tid ved Vejblø Sø. Og Jegerup Kirke og Præstegaard har ingensinde ligget ved den Helligdom, som kaldtes Odins-Vi (Vojens). Den Omstændighed, at mange Præstegaarde ligger et Stykke Vej fra Kirken, vidner ogsaa noksom om, at helt andre Hensyn har været bestemmende end hedenske Helligdomme.

Gamle Saxo fortæller noget om Præsternes Samliv, som det synes under klosterlige Former med fælles Boliger. Om Kong Knud d. Store siger han, at han forøgede Smaacellerne med nye Boliger. Hvad Saxo har ment med de faa gaadefulde Sætninger, kan næppe forklares. Nyere Historiker har søgt at gøre sig et Begreb om Tilstandene i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse i Norden, dels ud fra Saxo's sparsomme Antydninger, dels ved Hjælp af deres egen Fantasi. H. Olrik finder, at de danske Konger i det 10. Aarh. skænkede Grund til Kirkerne og oprettede Præstebol. Under engelsklothringsk Indflydelse tog Knud d. Rige sig af Kirken og Gudstjenesten foruden de Samlag, der var knyttede til Bispesæderne, grundede, ifølge Saxo flere private Klerkeboer og skænkede Jordegods til dem uden Tvivl Aflæggere af tilsvarende engelske Samfund (Konge og Præstestand). Arup tillægger Biskop Odinkar i Ribe, der døde 1043, meget stor Betydning. Til hans Tid kan man tilbageføre Dannelsen af Klerkeboer i hvert Sysse i Jylland, Smaasamfund af i Kristendommen vel oplærte Mænd, der kunde tage Præstegerningen op i Syslets Landsbyer. Vi maa antage, at til disse Klerkeboer søgte de danske Bønder, der vilde oplæres i Kristendom for at kunne oplære andre, deres egne Bysbørn, deri. Og fra disse Klerkeboer hentede Bønderne sig igen en Præst, vel oftest en Bondeson fra Sognet, der giftede sig og stiftede Familie i Landsbyen og

delte dens Kaar. Til hans Underhold havde Landsbyen som Regel udlagt en Gaard ganske som de andre Gaarde i Byen. For sine Hanlinger fik han desuden Betaling.

Biskop Jørgen Hansen paa Als, der gerne lyttede til Historiens Tale og forstod dens Sprog, skrev i en Indberetning bl. a.: „Indtil Knud VI (1181—1202) boede Præsterne, hvor de vilde og levede af deres Tiende samt besøgte deres Menigheder efter Behag. I hans Tid skænkedes en Del Gaarde til Præsterne. Dog blev det først under Kong Oluf og Margarete (1380—1412) fastsat, at de skulde have den bedste Gaard i Sognet“. I „Kirkeleksikon“ gør J. Oskar Andersen opmærksom paa den svenske Upplandslov, hvorefter der ved Kirkebygning skal udskiftes en Markland Jord til hver „Hundredkirke“, $\frac{1}{2}$ Markjord til hver „Tolvtekirke“, og Bønderne skal bygge Præstegaarden, der bestaar af 7 Huse. Forfatteren rører samtidig ved et Spørgsmaal, som endnu staar ubesvaret: Hvornaar blev Kirkens og Præstens Ejendom skilt fra hinanden? „I 14. Aarh. udtales det klart, siger han, at Præstegaarden laa paa Kirkens Jord“. Jydske Lov antog det samme.

Senest i sidste Halvdel af det 12. Aarh. da Tiendepligten indførtes baade i det slesvigske Stift (1187) og i de kongerigske Stifter (noget før), maa Præsten have haft sin faste Bopæl indenfor Sognet, hvor han selv kunde modtage det leverede Korn, der kom i Læsvis, og have Husning til de Dyr, som Kornet skulde opfodres paa. Den store Tiende formodes at have gjort sit til, at baade Stenkirkerne og Præstegaardene byggedes. Men for Præstegaardens Vedkommende er det dog sandsynligt, at den egentlige Tilblivelse ligger et godt Stykke forud for dette Tidsrum. Da Sognegrænserne laa fast, maa det have været næsten en Selvfølge, at Præsten i det timelige blev stillet paa lige Fod med sine Sognebørn, Bønderne.

Imidlertid bølger Udviklingen endnu frem og tilbage. Præster i Nørrejylland klager 1251 over, at de kirkelige Embeder i Danmarks Rige er saa tynde og tarvelige (tenna et exilia), at en Mand ikke kan leve af to, og derfor faar Lov til at modtage

et Embede (beneficium) mere. Da har det nok endnu været smaat med velforsynede Præstegaarde. Om Sønderjylland ved vi ifølge mange Pavebreve, at to Sogne her og der var lagte sammen i Middelalderen; men vi ved ogsaa, at før eller senere fik hvert Sogn sin Præstegaard, ogsaa saadanne Sogne som helt fra Middelalderens sidste Aarhundrede indtil vore Dage har været uden egen Præst. Der har aabenbart været en Tid, da Sønderjylland i den Henseende var et Stykke forud for det øvrige Land. Paafaldende kunde det synes, at de mange nu trykte Pavebreve aldrig nævner Præstegaarden; men det har sin naturlige Grund i, at Præsten altid forlenedes med Kirken (rector ecclesiæ) og derfor kun summarisk i sit Kaldsbrev hørte om de Rettigheder, han maatte nyde og skulde haandhæve.

Men tier Kurien i Rom om Præstegaarden i Norden, saa tales der nu og da om den i de hjemlige Love. I kongelige Haandfæstninger fra Middelalderen møder vi den regelmæssigt. Af Sognepræsterne — hedder det 1320 — skal der ikke ydes nogen kongelig Tjeneste, saavidt angaar Landerierne, der ligger til hans ene Gaard, paa hvilken han personlig har sin Bopæl. I Kong Olufs Haandfæstning loves, at hver Præst skal haffue den bedste Gaard udi sit Sogn til sit Sæde, fri oc undtagen aff all kongelig Tyngde. Lignende Tilsagn gav Dronning Margrete 1376: Hver Præst skal have en Hovedgaard (curiam principaliorem) i sit Sogn til sit Ophold fri for al kongelig Afgift, sammen med Familien, som bor paa samme Gaard. Man maa huske, at dette var Krav, som den nordiske Kirke i al Almindelighed stillede til Kongemagten. Dermed er ikke sagt, at disse Krav blev opfyldte i hvert Sogn. Men saa meget kan vel siges, at i Begyndelsen af det 14. Aarh. er Præstegaarden en almindelig og retslig anerkendt Kendsgerning. Paa Latin hedder den dos ecclesiæ, paa Tysk Wedemstede, paa Dansk Præstebol eller Præstegaard, der skal være en gammel nordisk Betegnelse. Det tyske Wedem (deraf: widmen) skal lige som det latinske dos betyde en Stiftelse, en Gave.

Men endnu et godt Stykke Tid er Præsten og hans Gaard

ikke voksede helt sammen. Endnu unddrager Præsten sig aabenbart i mange Tilfælde den ofte indskærpede Pligt at bo inden for Sognets Grænser. Denne Mislighed kunde have sin Grund i, at Embedet blev besørget af Munke, skønt vi godt ved, at ogsaa Munkene hyppigt tog fast Bopæl i Sognet. Kapitelshaverne, som samlede flere Embeder paa een Haand, kunde naturligvis ikke altid bo ved deres Sognekirke. Mange Præster levede i den nærmeste Købstad. Det har over hele Linien været vanskeligt at faa Præst og Munk bundet til det Sted, hvor Arbejdet og Pligterne kaldte paa ham. Nogle Steder har han tilsyneladende haft Valget mellem flere Boliger, og den af Bonden udlagte Gaard har endnu ikke formaaet at gøre sig gældende over for det, der syntes smukkere og bekvemmere.

Til allersidst i Middelalderen vedtoges endnu engang i L. Urnes Synodalstatut 1517 (for Sjælland), at enhver Præst skal bo ved sin Kirke og holde sin Præstegaard vel vedlige. Quislibet curatus faciat residentiam personalem opud ecclesiam suam sub pena privationis eiusdem ac domus residentiaë suæ reparat et competenter ædificet sub pena x marcarum.

Oprindelig var Biskoppen den egentlige Sognepræst eller Sogneherre i sit Stift. Den enkelte Præst var hans Vikar eller Stedfortræder, som udførte den ham betroede Gerning paa Biskoppens Vegne. Da Tiende blev indført, tilfaldt en Tredjepart Biskoppen, medens Kirken og Præsten fik hver en Tredjepart. Med Tiende og Gaardbruget begynder Sognepræstens Selvstændighed og økonomiske Uafhængighed, baade overfor Sognefolket og opad. Han er nu ikke mere som Fuglen under Himlen, der lever af, hvad der tilfældigt lægges for dens Fod. Pave og Biskop kunde kræve af hans Indtægt indtil Halvparten, ja undtagelsesvis lægge Beslag paa et helt Aars Indtægt, men den kloge Præst gav ikke mere end han kunde undvære.

2. Præstegaarde i Sønderjylland i Middelalderen.

Navnet Præstegaard (dos ecclesiæ) dukker op første Gang i Hvidding. Det var i Drost Lavrids Jonsøns Tid, som levede omkring 1320—30.

I Notmark fik Præsten nogen Jord skænket af Adelsmanden Lavrids Sture 1341; han skulde holde en Sjælemesse for den. Selve Præstegaarden siges at være et gammelt Junkersæde, hvor Sturerne selv boede, mens Præsten levede paa Østerholm. Senere blev der byttet om, saa Præsten fik Junkernes Hus.

Et Kaldsbrev, som udstedtes til Otto Jacobsen i Vedsted, kræver af ham Troskabs- og Lydighedsed og Løfte om at have sin Bolig i Kirkens Nærhed, ikke holde nogen Frille og ikke øde Kirkens Gods — altsammen almindelige Regler.

I Vonsbæk er vi paa Nippet til at se ind ad Vinduerne 1466. Endeligt hører vi, at Præsten bygger Hus, og vi skyn-der os hen paa Stedet for om muligt at være Vidne til, hvad der sker. Det var Enken Gunder Peders, som fik Præstegaarden (de Wedeme) d. e. Landerierne med Bygningerne i Leje paa 4 Aar. Foruden en aarlig Kornafgift skal hun for Hr. Asser, Sognepræst til Vonsbæk, opbygge et Hus, hvortil Præsten selv med Sognets Hjælp vil levere Tømmeret. Enken skal gøre det færdigt paa Tag og Fag; men den indre Ud-smykning vil Hr. Asser ogsaa bekoste. Skulde det nye ikke være færdigt til den Dag, da Præsten kommer, skal de skikke tilrette et godt Kammer med en rede Seng, og vil Hr. Asser have sit eget Sengetøj der, skal der indrettes til ham et godt Kammer med Laas, hvor han kan opbevare sit Gods. Man maa antage, at Enken, som byggede et nyt Hus til Præsten, selv kom til at bo i den gamle Præstegaard. Den Dag, Hr. Asser kræver det, skal hun nemlig rømme Præstegaarden for ham (eme rumen de Wedeme).

Saa meget fik vi at se i Vonsbæk. Helt i Middelalderens Slutning dukker der flere Præstegaarde op. Især den endnu

opbevarede gamle Regnskabsbog over Ærkedegnens Kirker paa Vestkysten har gemt en Del Navne og tørre Data. En Bonde i Emmerlev, som havde noget af Kirkens Jord, boede ved Præstegaarden (apud dotem). I samme Præstegaard, som altsaa laa i Kirkebyen, levede vistnok paa den Tid (1523) Hans Tjellesen med sin Husholderske Cæcilie. Det hedder nemlig i Regnskabet, at et Legat i Hjerpsted er stiftet af Cicel udj Emerløff prestegaard. I Mjolden er der bygget en ny Præstegaard omkring 1530. Da bekender Jens Sørensen (Joh. Seuerini), som vel ikke kan være nogen anden end Præsten, at han af Kirken har modtaget 32 Mk. til Opbygning af Præstegaarden — pro dote ædificanda. Senere har han igen faaet 30 Mk. Der har aabenbart været stort Byggeri. Men intet Spor er blevet tilbage af disse Præstegaarde. I Højer var der en Alterpræst, som havde Jord af Kirken. Det var rimeligvis den samme, som boede i Kaplanhuset, hvilket synes at være solgt, da man ikke mere behøvede Alterpræsten, altsaa efter Kirkebrudet. Paa lignende Maade gik det vel i Møgeltønder. Her blev Kaplanen, Hr. Peder, dræbt i de fortumlede Dage 1530—40. Nu kendes kun Stedet, hvor hans Stavn laa. Det er endnu et omgærdet Indelukke, hvor Kirkens Tjener i sin Tid vandrede mellem Stikkelsbærbuske, mens Klokken ringede Ave Maria. I Hellevad siges, at Kirkebroen var Vest for Præstegaarden, hvad den er den Dag i Dag. Mauritius Hertebrecker i Hostrup havde sine Jorder samlede omkring 1504 og boede naturligvis paa sin Gaard. Da Hostrup og Højst skiltes ad, lod Præsten bygge Hus til Kaplanen i Højst, medens han selv blev i Hostrup.

Til Præstens Gaard hørte der to Slags Landerier: Ottingsjord og Given Jord. Ottingsjorden er den Del, som udgør selve Gaarden og stiller den paa lige Fod med alle andre Gaarde af samme Størrelse indenfor Bysamfundet. Mange Steder var det en hel Gaard med 3—5 Ottinger, andre Steder en halv Gaard med to Ottinger. Given Jord er, som Navnet giver tilkende, enkelte Jordstykker eller hele Ejendommen, som i Ti-

dens Løb skænkedes til Præsten, hyppigt som Vederlag for Sjølemesser. Dette Gods kaldes ogsaa Mensalgods, fordi det var givet til Præstens Bord (lat. mensa). Der maa være noget Slægtskab her med det latinske dos og det tyske Wedeme.

Mest paafaldende er Forholdet i Stepping. Skønt Præsten her havde sine 2 Ottinger Ager og Eng paa Stepping Mark, kan han opføre en lang Liste paa given Jord, nemlig: Østen for Præstegaarden 1 Agger, item Valborge Agger, 1 Agger ved Vandrassel, 1 Agger paa Østerbjerger, 2 Agger kaldes Bygagger, 3 Agger Kolstofte, 2 Agger ved Sybbe Syg, mellem Frørup og Stepping Mark, Surkiærdam, Øst for Stagedmning Steenbroholm, 2 Ager, item Ulhoyagger, Sønder Møldam paa Colstrup Mark, Malmaj item 1 Agger, 1 liden Toft, paa Bjerndrup Mark, 1 Toft kaldet Møgeltoft, it. Sønder Bierndrup ved schiden Elbæk nogen Jord. Denne Overflod af Given Jord var Resultatet af Middelalderens Gavmildhed. Hvorfor den frugtbare Regn netop faldt over Stepping, finder vi ikke forklaret nogetsteds. For Middelalderens Folk betød Evigheden saa meget, at en smule timeligt Gods, ogsaa en hel Bondegaard, gerne maatte gives som Pris for et Haab. Offerviljen var stigende gennem det 15. og 16. Aarh. Endnu den første Tid efter Reformationen kunde mange Folk ikke glemme, at ogsaa i de aandelige Forhold gælder Regelen: Noget for noget.

Efter at have fremdraget det saakaldte Mensalgods eller Given Jord, skal jeg nu henlede Blikket paa adskillige Præstegaarde, som slet ingen Jordtilliggende havde, eller dog kun nogle usammenhængende Stykker, ikke en samlet Gaard. Forklaringen maa som Regel søges deri, at enten laa Sognekirken under et Kapitel eller et Kloster, som fra første Færd besørgede Tjenesten, uden at der oprettedes nogen Præstegaard; eller der var en Gaard, men den gled med Tiden ind under Klosterets Forvaltning sammen med andet Gods; eller endeligt der var Landerier, som gik tabt ved Skødesløshed.

Vonsbæk, Moltrup, Bjerning, Hammelev, Vilstrup, Fjelstrup, ogsaa Gammelhadsløv samt Øsby, Grarup og Aastrup

opføres som Domkapitlets eller enkelte Kannikers Ejendom. Hverken Moltrup eller Bjerning havde en Præstegaard. Endnu efter Kirkespaltningen havde Hammelev, ingen benefnd Ottingjord. I Gammelhadarslev er det tvivlsomt, hvordan Præstegaarden var aflagt med Jord. Til Aastrup menes Jorden at være lagt omkring 1660, idet hver Gaard gav et Stykke.

Lige saadan er det med Kirkerne under Løgum Kloster: Nørreløgum, Abild og Brede. I Nørreløgum, som helt siden Slutningen af det 12. Aarh. var henlagt til Klosteret, har der maaske fra Begyndelsen ikke været nogen Præstegaard, hverken Hus eller Jord, og saa længe Munkene havde Tjeneste, var der ingen Grund til at bygge. I Abild menes der at have været en regelret Præstegaard. Præsten Matthias Friis indberetter 1647, at efter troværdige Udsagn har dette Embede lige som andre nærliggende i sin Tid været betjent af Munke fra Løgum og deres Vikarer, og Præstegaarden er derved kommet i stor Tilbagegang og tilsidst gaaet tabt, idet den stadigt lejedes ud. Samme Aar blev en halv Fæstegaard tillagt Præsten, da han før ikke havde en Fodsbred Jord. En Efterfølger i Embedet udtaler sig derhen, at Abbederne i Løgum drog de nærmest liggende Sogne til sig og lod Munkene prædike efter Omgang, som de kaldte det. Det rette gamle Præstebol afhændede de (veralienierten, d. e. lod det komme paa fremmede Hænder). Han henviser til, at ellers alle Sogne er funderede paa visse Landerier „efter Forordningen af 1466“. Denne Forordning har jeg ikke kunnet finde. I Abild kaldtes endnu et Hus i Byen den gamle Præstestavn, men laa under Schackenborg.

I Brede stod det omkring 1600 saaledes til, at Sognet hverken havde Hus eller Jord til sin Præst. Han maatte fæste Kirkens Agre. Senere blev han hjulpet med en øde Gaard.

Det ligger omtrent paa samme Linie, hvad der berettes fra Adsbøl. Her var nu ikke Klosteret skyldigt. En Præst i det 17. Aarh. fremstiller Sagen saaledes: Til Præstens Underholdning har Forfædrene (die Gottsälige Antiquitä), givet en Gaards Jord til 4 Mark Guld med Skov og Eng, dertil adskillige løse

Agre. Men alt dette er kommet bort fra Embedet. Kun 3 Tønder Land og noget Eng var i Behold. Tabet forklares paa den Maade, at der engang var fælles Præst for Ullerup og Adsbøl, og denne Præst, som boede i Ullerup, udlejede Præstegaarden i Adsbøl til en af sine Sønner. Senere vilde Bonden ikke slippe Jorden, men gav sig ind under Sønderborg (ganske som i Abild). Der maatte saa begyndes forfra. Det, der kaldes Udvikling eller Historie, gaar ofte snedigt til Værks. Den Præst, som gjorde sig skyldig i ovennævnte Forseelse, maa have været Johannes Witte eller Albinus (Hvid), som sad i Ullerup fra 1548, altsaa i et Tidsrum, hvor adskilligt gik tilspilte.

Det var Middelalderen, som lagde Præstegaarden der, hvor den — med faa Undtagelser — ligger endnu. Og denne Beliggenhed kan alle Tidens Præster være vel tilfredse med.

Enhver fremmed, der kommer til Sognet for at søge Præsten, vil helt naturligt sætte Kursen imod Kirken, og det viser sig som Regel, at han ikke gaar meget fejl. Lige op ad Kirken ligger dog ikke ret mange Præstegaarde, ikke Halvparten. Tilsyneladende har Vestkysten (Tørninglen og Tønder Provsti) bedst faaet det ordnet paa den Maade. Ellers ligger Præstegaarden gerne et Stykke fra Kirken, hvilket viser, at den største Part af vore Præstegaarde ialtfald ikke er byggede samtidigt med Kirken. At man meget vel forstod Samhørigheden af Kirke og Præst, ser vi i Hjordkær, som blev et selvstændigt Sogn med een Kirke omkring 1520. I den nyeste Tid er man tilbøjelig til at gaa et Skridt videre og lægge Kirke og Præstegaard under eet Tag.

En Undersøgelse af Kirkernes Beliggenhed vil muligvis føre til det Resultat, at de allerfleste oprindeligt har ligget i Ud-kanten af en By, mange ogsaa imellem to Byer eller paa helt ensomme Steder. De ensomt liggende Kirker har sjældent faaet Præstegaarden til Nabo. Præsten har aabenbart foretrukket de levende Mennesker for Kirke og Kirkegaard. I Starup, Bjolderup, Skrave, sidder Præsten trofast ved sin Kirke, langt fra By, derimod ikke i Vilstrup, Vonsbæk, Rødding, Gram, Hvid-

ding, Vodder, Spandet, Hjerpsted, Burkal, Tinglev, Bedsted, Ensted, Varnæs, Egen. Her og der er Præstegaarden kommet til at ligge i en helt anden By: Hoptrup (oprindeligt i Mastrup), Vedsted (opr. i Vejlbøl), Moltrup (opr. i Bramdrup), Nustrup, Emmerlev, Brede o. s. v. Man har vel delt Værdierne saaledes, at en By fik Kirken, en anden Præsten. En saadan By kan ikke tænkes at stamme fra den ældste Tid.

Landskabeligt har mange af vore Præstegaarde faaet en straalende Beliggenhed, hvad enten denne fra først af har været velberegnet eller ej. Vonsbæk og Starup grænser til Haderslev Fjord. Halks Yndigheder beundredes allerede i Middelalderen; in fertili et fructuoso loco sita (liggende i en rig og frugtbar Egn). Fra Vinduerne i Aller ser man ud over Lillebælts Bølger. Tyrstrup ligger som et gammelt Herresæde (hvad det dog nok ikke har været) i storslaaede Omgivelser. Vedsted Præstegaard spejler sig i sin egen fiskerige Sø. Stil dig hen i en Stue mod Havesiden i Hørup Præstegaard og se et Syn — og alt det du ser, hørte engang Præsten til, han mættede sit Øje med sin egen Verdens Rigdom og Skønhed.

Ved det aabne Hav har ingen Præst bygget sit Hus, skønt der var Lejlighed nok dertil. Fiskere som Betsaida-Disciplene var de slesvigske Præster ikke. Men til Husbehov vilde de gerne drive lidt Fiskeri. Derfor findes den Dag i Dag en eller flere Damme næsten ved enhver Præstegaard. Fra den dækkedes Præstens Bord i Fastetiden, medens Sognets Folk bragte Æg i Snesevis til hans Køkken. Fiskedammen var bedst tjent med rindende Vand. Derfor gennemrisles Præstens Have ofte af en lille Bæk. Større Aaer løber vel her og der forbi Haven, men til vor Forundring har mange Præster givet Afkald paa at bo ved en vandrig Flod. Det kunde dog være sket f. Eks. i Brøns, Brede, Mjolden, Sommersted, Oksenvad, Gram. Det maa vel antages, at de Floder som løber mod Vesterhavet paa Grund af Oversvømmelser, kun daarligt egnede sig til at have Menneskeboliger i deres Nærhed.

Men det skorter ikke paa Beretninger fra Middelalderen

om, at Livet inden Døre i vore Præstegaarde kunde have et velforsynet Spisekammer i Baggrunden. Efter Kong Eriks Kamp med de holstenske Grever opgav Hr. Gerard i Havnbjerg sine Tab af Korn og Flæsk til en Værdi af 16 Mark og desuden 16 Svin, som havde samme Værdi. Præstegaarden havde altsaa mistet spiseligt Gods af en Værdi svarende til 32 Svin. Dette tyder paa en stor Husholdning og en saa rigelig Forplejning, at man maa kalde det overdaadigt (1423).

Præsten i Gram, Klemens Madsen, som var Biskoppens Official i Ribe, følte Døden nærme sig 1458 og opsatte ved god Fornuft sit Testamente. Da skænkede han bl. a. en brun Hest til Katrinekirken i Ribe (Sortebrødrene), i hvis Omgang han ønskede at begraves. Biskoppen fik et Sølvbæger. Kanniker og Præster i Ribe blev ogsaa betænkte. Desuden taler han om „de 8 Brødre, der tjente i Sønderjylland“, der skulde have hver 4 Skilling. Baade graa og sorte Brødre i Ribe fik en Gave. Til sin Kirke i Gram testamenterede han et Par af sine bedste Studede og til St. Klemens Alteret sst. en Pude, en saakaldt Kylt. Østerlinnet Kirke fik en Ko, som gik paa Græs i Tiset; Skast Kirke fik ligeledes en Ko. Endvidere fik Merret Thomasdatter i Gram og Præstens Broderkone Kristine hver en Ko. Et Bistade, som stod i Seem, skulde Skoleelevernes Gilde i Ribe nyde godt af til deres Alter o. s. v. Jord var der meget af. Foruden en Del Landerier i Ho og Oksby Sogne med eller uden Bygninger, havde Præsten endnu en Gaard, hvorpaa han selv boede med alle dens Tilliggender og Rettigheder, Jord og Bygninger. Den blev tilskrevet en Præst Arnold Klemensen (maaske en Søn?).

Familieliv — var der noget Familieliv i Middelalderens Præstegaarde?

Jo. Men derom maa der ikke tales højt. Derom maa der kun hviskes i Aftenens Stilhed, naar Offentligheden er gaaet i Seng. Derom maa der kun skrives paa Blade, der gemmes i Skuffer, hvortil Bogtrykkeren ikke har Adgang.

Jo, der var Familjeliv i danske Præstegaarde. Ved Histo-

riens Snaksalighed er det alligevel sivet ud, at der var Kvinde i Præstens Hus, som bar Nøglerne ikke blot til Husets Skabe, men ogsaa til Præstens Hjerte. Den Kvindehaand, som rakte Præsten Brødet over Bordet, rakte ham en Dag et Æble fra Paradisets Have. Og han spiste. Og da han kaldtes til Regnskab, svarede han maaske med Adam: Kvinden, du gav mig, forførte mig, og jeg spiste.

For ikke at prisgive nogen sønderjysk Præst, henter vi Nyheden fra Falster. Her levede en Magister og Provst, som havde en Plet paa sin Fødsel, som det hed. Han var nemlig Søn af en Præst og en Kvinde, der ikke var Præstens retmæssige Hustru — de sacerdote genitus et ex ea, quam idem virginem duxerat et secundum morem regionis tenuerat tanquam sponsam. Det var Anno 1220, at Paven af Hensyn til Mandens Lærdom befriede ham for denne Plet. Det samme har Paven gjort mangfoldige Gange senere, og der var mange Præstesønner, som trængte til den Naade. Præsten paa Falster maa have været født omkring 1180. Allerede dengang var der altsaa Familieliv i adskillige Præstegaarde i Norden. Mange Gange er det fra de højeste Steder forbudt Præster at leve sammen med en Kvinde; i hans Kaldsbrev blev det indskærpet ham ikke at holde en Konkubine.

Men den nordiske Kvinde sejrede over Præst og Pave. Hun kunde ikke jages paa Porten som en Skøge, men trodsede alle Magter, som vilde skille hende fra den Mand, som holdt Haanden over hende og var hendes Børns Fader. Og da en ny Tid kom med forandrede Signaler, tog hun Brudekransen med Ære og blev Præstens Hustru. Om denne Kvindens Sejr blev til Gavn eller til Skade for Præst og Kirke, skal ikke drøftes i denne Bog.

Men skulde det alligevel ske, at Bogtrykkeren fandt Vej til Skuffen med disse Papirer, saa skal Forsvaret følge den brødebetyngede Præst. Thi uden Forsvar er han ikke.

Konge og Bonde fandt ingen Skyld hos ham. Paven var mild og barmhjertig, ikke blot derved at han udslettede Plet-

ten paa Sønnens Fødsel, men endnu mere derved, at han lod Forsvaret komme til orde uden, at det dog egentlig var nødvendigt. Meningen er tydelig nok, naar der peges udtrykkeligt paa, at saadanne Ægteskaber var efter Landets Skik og Brug: hvad alle og hvær gjorde, kunde ikke være nogen stor Synd, og naar det endvidere betones, at den Kvinde, som Præsten levede sammen med, var en Jomfru da han tog hende, altsaa uberørt, som en Brud skal være, saa vilde det være ubilligt og uretfærdigt at tale om Hor.

Hvor meget af det, som vi kalder Selskabelighed, der fandtes i disse Præstegaarde, gives dog kun saare sparsomme Vink om. Præstekonventer blomstrede gennem hele Middelalderen. Ofte har man uden Tvivl afholdt disse Sammenkomster i de forskellige Præstehjem. Provsten eller den ældste af Præsterne ledede den opbyggelige Del af Mødet — og førte Forsædet ved Bordet. Mad og Drikke skulde ikke være Hovedsagen, men blev det ofte. Bibelske Sange (Salmer) ledsagede Maaltidet. I Byerne opstod med Tiden særlige Konventshuse, Præsteskabet i Aabenraa — vel sagtens de saakaldte Marianere — havde deres Forsamlingsgaard i den gamle Bydel Syd for Kirken. Efter Reformationen toges Bygningen i Brug som Raadhus, og saa morede Byens Borgere sig ved Bryllupper og andre Festligheder i de Værelser, hvor engang de kronragede Mænd sang latinske Hymner. Selve Præstehusene var sikkert smaa og tarvelige. Prælater fandtes ikke i Byen lige saa lidt som Klostre.

Men andre Steder var der Præstegaarde, som kunde tage imod Gæster i Flok. Præsten Thomas Jepsen i Ullerup var ikke bange for at aabne sine Døre for det Broderskab, han selv havde stiftet og kaldet St. Annegilde. Medlemmer var alle Sundeveds Præster, som havde Lov til at tage deres Husholderske med, ja endog Karl og Pige. Desuden var der nogle Degne med deres Hustruer. Af Lægfolk saa man de bedste paa Egnen: Marquard von Qualen i Avnbøl, Jep Magnussen paa Blansgaard, begge af Vaaben. Og eftersom Hr. Thomas selv var en

Bondesøn fra Sognet, skulde saa ikke hans Slægt komme indenfor og sidde sammen med Herremændene? Mikkel Terkelsen i Adsbøl, var ikke han ogsaa god nok? Og Ungdomsvenner her og der? Hr. Thomas staar i Døren og rækker Haanden ud til dem alle og byder Velkommen. Ridende og kørende kommer de fleste, tilfods kun faa. Naar Svend og Pige er med paa Vognen, kan vi næppe tro, at de skal sidde ved Bordene med Gildefolkets uindskrænkede Ret, nej de skal gøre Nytte, gaa for Borde eller passe Hestene. Det svulmer op til en Forsamling paa et halvt Hundrede Mennesker. Udensogns Folk maa efter Gildets Statut selv sørge for Husly; men til Maaltiderne bænkes de naturligvis med i Præstegaarden. Gildet holdes skiftevis inden for Ullerup og Adsbøl Sogns Grænser. Tre Skæpper Byg skulde der ydes af et Ægtepar, af Enkeltpersoner noget mindre. Det meget Korn skulde sendes allerede i Aarets første Halvdel, og formodentligt skulde der laves Malt deraf til de store Fester. Der var ikke blot det aarlige Gildemøde, men et Par mindre højtidelige Sammenkomster ved andre Lejligheder, desuden naturligvis Familiefester her og der. Paa den store Gildedag samledes man i Kirken, hvor ikke færre end seks Præster læste Messe. St. Anna blev elsket og hædret. Denne Akt var sikkert knyttet til Søndagen. Men Festlighederne fortsattes baade Mandag og Tirsdag. Den sidste Dag var dog lidt mere graa, og nogle af Selskabet var vistnok allerede dragne hjem. Man skulde endnu gennemgaa Regnskabet og fortære Resterne af Øl og Skinke og hvad godt, der ellers var levnet.

Ogsaa andre Præster gik ind ad Præstens Dør. Biskoppen rejste fra Tid til anden rundt i sit Stift. Til varigt Ophold havde han sine egne Gaarde. Slesvig-Bispen tog ind paa Keldholm ved den smukke Vedsted Sø eller senere paa Bispegaarden i Haderslev eller Hesselgaarden ved Aabenraa. Ribe-Bispen ejede Møgeltønderhus og Trøjborg, men lagde sig allerhelst ind i Klosteret i Løgum. Det er dog klart, at disse Kirkens Stormænd ogsaa maatte overnatte i adskillige Præstegaarde.

Fra Rise hører vi, at Hr. Johannes (omkring 1450—60) havde Bispetienden fra hele Sønderrangstrup Herred, hvorfor han betalte 62 M. Disse Penge saa Biskoppen aabenbart ikke, fordi Fræster maatte bruge dem til at bekoste Vejenes og Byernes (?) Istandsættelse (tenet inde manas expensas pro viis et vicis); der menes vel Gadernes Rensning gennem Landsbyen. Derefter meldes et andet Sted om samme Præst, at han holder Biskoppen og hans Følge med Gæster — episcopum suos tenet haspicio. Det kom af, at den gamle Hærvej kommende fra Syd op over Urnehoved, gennemskar Rise Sogn. Her fandt Biskoppen og hans Følge Tid og Lejlighed til at bede. Der maa have været Plads baade i Stue og Stald til de mange Mennesker og deres Dyr. Og som det gik med denne Præstegaard, gik det med adskillige andre, som laa ved Alfarvej. Rejsende uden Stand og Stilling kunde søge sig et Natteleje i en ringe Kro. Folk, som havde Slægtninge eller Venner i Landet, fandt Gæstevenskab i deres Hjem. Men Adelens, Kirkens og Videnskabens Mænd søgte deres lige eller jævnbyrdige. De havde noget at spørge om undervejs, noget at drøfte i stille Stuer, noget at fortælle den opmærksomme og forstaaende Tilhører. Nogle talte Tysk eller Dansk, nogle kom ad lange Veje fra Udlandets Universiteter og talte med Forkærlighed Latin, nogle rejste i Kongens Ærinde og talte Engelsk eller Fransk. For dem alle var Præstegaarden ved Hærvejen eller i dens Nærhed et kært Sted. De vidste, at Præsten ikke lukkede sin Dør for dem. Saa kærkommen den Slags Afveksling i den daglige Ensformighed kunde være, saa oversteg de Krav, der kunde stilles ved slige Lejligheder, dog Præstegaardens Ydeevne. Erik Glipping († 1286) gav i sine constitutiones det Løfte, at hverken Kongen eller nogen Stormand turde fordre Forplejning i Præstegaarde; enhver Gæst skulde nøjes med, hvad der blev sat for ham. Selv de gæstfrie Munke i Løgum Kloster blev kede af Biskoppens Overhæng og købte sig fri. Tiggermunkene strejfede ogsaa omkring og holdt sig ingenlunde til Alfarvejen. Sikkert slap ingen Præstegaard fri for deres Besøg.

Tilsidst gik Præsten selv ud af sin Dør for ikke mere at vende tilbage. Han tiltraadte den sidste store Rejse. Man lagde ham foran Alteret i hans Kirke, hvor den evige Lampe brændte. Den lille Messeklokke klingrede videre, Søndag efter Søndag, varslende, vækkende, kaldende; men han hørte det ikke mere. Mens han stod deroppe foran Alteret, havde han læst saa mangen en Messe for de døde — pro defunctis — og, mens han stod paa Prædikestolen, havde han læst Teksterne om Livets Forkrænkelighed, om Dødens Majestæt og Dommens Uafvendelighed. Den Evighedstrang, som boede dybt i Middelalderens Menneske, maatte han tolke, saa sandt som han selv var et af disse Mennesker. Naar da den evige Verden for ham som for dem var den eneste Virkelighed og alt andet kun en Skygge, maatte han i Tide forberede sin Indtræden i hin Verden. Han maatte, før han forlod sin jordiske Bolig for sidste Gang gøre Alvor af det velkendte Ord: Gør eder Venner med den urette Mammon, for at de kan modtage eder i de evige Boliger. Mange af Middelalderens Præstegaarde — ja vel alle — har været Vidne til de stille Timer, da Præsten laa paa sit Dødsleje og med Venners Hjælp opsatte sit Testamente. Den Dag i Dag har vi Lejlighed til at se og læse i nogle af disse Testamenter og blive fortrolige med, hvor den døendes Tanker gik hen.

Omkring Midten af det 14. Aarh. var Hr. Hagen Sognepræst i Skærbæk — Haquinus sacerdos et rector. Til Cistercienserne i Løgum var der ikke langt, og Kærligheden gjorde sikkert Vejen kortere. Thi Præsten overlod alle sine Ejendomme, omnia bona sua i Varved og paa Varvedmark til Abbeden og hans Munke. Hans Støv kom sikkert til at hvile inden for Klosterets Mure. Mange Præster gjorde som han.

Jens Lagesen i Højer skødede paa Hvidding Herredsting til Ærkedegnen i Ribe en Gaard i Kærbøl, at Kapitlet skal holde hans Aartid med Messe og Vigilie og bede for hans og hans Forældres Sjæle. Da var han aabenbart endnu ikke dødsmærket. Han saaes ogsaa paa Tinget 5 Aar senere, da han satte sit Segl under et Tingsvidne. Men 1438 nævnes Hr. Laghess af Hø-

ther, hvis Sjæl Gud have. Vi haaber at det enfoldige Ønske blev opfyldt, og at Messen til Minde om ham og hans Forældre blev holdt. Sikkert har saa mangen en Præst været dette Minde værd. Tiden efter Kirkebrudet kastede det altsammen i Støvet og skrev sine egne Præstenavne paa store pralende Tavler i Kirkens Kor. De Testamenter, som var skrevne i Middelalderens Præstegaarde eller fremlagte paa Tinget, blev traadte under Fødder. Hverken Kirke eller Præstegaard bevarede de Navne, som stod under Gavebrevet, maaske skrevne med en skælvende Haand, en sidste Hilsen og et Offer til Kirken og Menigheden.

Næsten alle os bekendte Testamenter fremstiller Middelalderens Præst for os som Jordejer, og vel at mærke: Jorden var hans egen. Fem Gaarde skænkede Peder Sture bort til Helligaandshuset i Faaborg.

Idet vi tager Afsked med et Tidsrum, da de nordiske Præstegaarde ligger omgivne af graa Taagemasser, vil jeg minde om nogle Ord af en katholsk Teolog, hvis store Bog om Reformationen i Tyskland (Joseph Lortz, Die Ref. in Deutschland) jeg har læst, mens nærværende Arbejde skred frem: „Følgen af de mange Embeder paa en og samme Haand, siger han, var den største Forsømmelse af Residenspligten og dermed Sjælesorgen. I Tidens Litteratur er den Kleriker, som ved sine gode Forbindelser forskaffer sig en Diocese eller i det mindste et Kald ellers, uden at forvalte det, en staaende Figur. I Tyskland er de residerende Præsters Procenttal forfærdende ringe (indtil 7 pCt.)“. — „Enestanden (Cølibatet) var allerede forlængst løsnet ved Konkubinatets forskrækkelige Spredning“. — Livet i de sønderjydske Præstegaarde har altsaa ikke formet sig saa meget forskelligt fra Præstehjemmene i Tyskland. Men det er indtil Vished sandsynligt, at langt den overvejende Del af vore Præster omkring 1500 havde deres faste Bopæl i Sognekirkens Nærhed. Præstegaarden — skal vi sige: den danske? den nordiske? — var skabt, hvordan den saa end saa ud. Den var en Gaard, et Hjem, hvori et Menneskeliv kunde leves med dets

Glæder og Sorger, underkastet de samme gode og indre Kaar som Bondefolket eller Købstadfolket og i vidtgaaende Fællesskab med disse Mennesker.

3. Sønderjydske Præstegaarde i nyere Tid.

Fra Midten af det 16. Aarhundrede træder Præstegaarden frem i fuldt Dagslys. Mens vi i 1466 kun saa Vonsbæk Præstegaard med svage Omrids i det fjerne, mens Tømmermændene føjede dens Bjælker sammen, har den store Gaard, som Præsten i Tyrstrup lod bygge omkring 1550, været at se endnu 300 Aar senere. En Del af Udbygningerne staar den Dag idag. Det store Beboelseshus var bygget af det sværeste Egetræ. Bjælker, Døre, Vinduer, Loft og Gulv — alt Eg. Kun Tavlfyldingerne var murede med Teglsten. Stald og Lade var Egetræ fra øverst til nederst, saakaldte Bulhuse. Saadanne Bulhuse, hvor Vægge var af tykke Egeplanker uden en eneste Mursten, var meget hyppige paa Haderslev-Koldingegnen. Men de var efter Regeringens Mening baade brandfarlige og til Skade for Skovene, derfor befalede Kongen en Snes Aar senere, at Bønderne skulde bygge Huse med Murtavl eller almindelig Lermur. Baade i Tyrstrup, Øsby og Vonsbæk har der staaet Bulhuse indtil vore Dage. Den ældste Del af Stuehuset i Tyrstrup var oprindeligt uden Skorsten, Røgen maatte selv søge sig en Udvej op over Loftet. Om Enkelthederne ved denne mærkelige Bygning skal der gives udførligere Besked, naar vi kommer til Tyrstrup Sogn.

Naturligvis fulgte Haandværkeren Tidens Byggeskik. Om denne Skik har R. Mejborg skrevet indgaaende i sit Værk om nordiske Bøndergaarde, hvoraf et Par Strejflys her skal indfanges. Indhuset eller Salshuset laa i Øst og Vest og var saa smalt, at der kun fandtes een Række Værelser, alle med Vinduerne mod Syd. Somme Folk byggede en bred Kvist ud fra Midten af den nordlige Langvæg og nogle desuden en Kvist midt paa Sydsiden, saaledes at Huset fik Form af et Kors. (R.

Haupt har beskæftiget sig med det saakaldte Korshus og slaet fast, at hermed menes som Regel ikke et korsvis bygget Hus, men kun selve det Fremspring eller den Fløj, som gaar vinkelret ud fra Stuehuset). Det hele var Egebindingsværk med Fyldinger af Egeplanker (Bulhuse) eller med murede Tav. Framgulvet var Husets største Rum, det gjorde Tjeneste som Forstue, Stegers, Bryggers og Baggers. Til hver Side var der en Yderdør, men sandsynligvis hverken Loft eller Skorstenspipe, kun et Hul i Rygningen. Her stod Haandkværnen, en Bing (stor Kiste) eller to, Bryggeredet, Dejtrug og Salttolden. Et Par Grise kunde man ogsaa træffe der. Fra Framgulvet kom man ind i Pisselen, som tjente til Opholdssted for hele Familjen Dag og Nat. Her var en stor Kamin og Vægge med Panelværk. Den sydlige Væg var rigt forsynet med Vinduer, ofte med malede Ruder og Indskrifter. Ved den modsatte Side var Sengestederne, to, tre indlukkede eller faste Steder, anbragte. Fra Pisselen førte to Døre ind til et Par Forraadskamre, som kaldtes Kløven. Senere fik Dørnset Plads mellem Framgulvet og Pissel. Alle disse Rum med Undtagelse af Kløven gik tværs gennem hele Huset. Framgulv og Pissel var i gammel Tid meget store, hvert paa 4 Fag.

Lidt senere end i Tyrstrup byggedes en ny Præstegaard paa Røm (1564). I Slutningen af det 16. Aarh. lod Herren paa Trøjborg bygge en saa godt som ny Bolig til Præsten i Visby. Den samme Herre lod opføre Sognekirken i dens nuværende Skikkelse. At det blev en forholdsvis statelig Præstegaard, ses bl. a. deraf, at Peter Schnittker af Tønder arbejdede en Maa nedstid med et Par Svende, og en Snedker fra Flensborg maatte syne Arbejdet. En Glarmester indsatte 76 Vinduer. Man har Indtryk af, at denne Vesterbo-Gaard, hvad Kunst angaar, kom op paa Højde med det stolte Foretagende i Tyrstrup. Det samme gælder maaske om den Gaard, som byggedes i Bjolderup 1595. Endelig maa ogsaa det nye Hus, som Præsten i Aastrup paa-begyndte i 1598, have været i samme Stil. Det var aabenbart paa høje Tid, at det gamle Hus forsvandt. I sin kære

Kirkebog skriver nemlig Præsten 1593: Min Kamin faldt ned (decidit caminus meus). Saa byggede han først Vestfløjen (domus occidentalis), derefter Østfløjen og Stuehuset (Bulset) med Fremspring eller Kvist (Korshus). Ogsaa Provstegaarden i Haderslev, beliggende i Badstuegaden, lige udenfor Slottets Omraade, var opført i dette Tidsrum (1591). Den stod sine 300 Aar og opnaede at blive fotograferet, før den gik al Kødets Gang.

Lige som de danske Konger, søgte ogsaa Hertug Hans d. æ., der ved Landsdelingen i 1544 havde faaet den nordlige Del af Hertugdømmet i Eje, at raade Bod paa den Uorden, som efter Omvæltningen omkring 1530 var blevet almindelig paa det kirkelige Omraade. Det drejede sig om det økonomiske Grundlag for Kirkens og Præstens Fremtid. I det store Haderslev Provsti, der naaede mod Nord til Koldings Porte, blev alle Præster opfordrede til at indgive en Fortegnelse over deres Jorder og Indtægter.

Beschriwinge

aller Inkomst, opböring vnde Erde, so ein jeder Kercken Pastor tho börende unde tho bruckende hefft in Haderslewische Prowstie Baresyssel genannt dorch M. Georginen Boetium nach anthörung der Pastoren so nun to disse tid thor stede syn.

Anno 1563.

So hier wat an mangelt oder fellet is idt der sülwigen Pastoren schuld unde nicht min, da ich nicht mehr weht in dem aïss Se mig vörseggen unde schriwen.

Saa skrev de allesammen, om deres Agre og Enge, deres Tiende og Rettigheder, deres Plovbør, Smørbør, Sildebør og Salt m. m. m. Og Provsten læste og Hertugen læste. De saa, at der var ikke saa ringe Orden endda i Sagerne, vistnok mere end de havde tænkt. Det Kuld af Præster, som havde oplevet den store Sceneforvandling, var nu gaaet i sin Grav. Meget kunde være gaaet til Spilde, mens de levede og døde. Men det viste sig, at Spildet kun bestod af smaa Afsplintringer. Præsten i Magstrup kunde-godt lide mere Ost paa sit Brød, men Anneks-

sognet Jegerup havde faaet en Overenskomst med Forgænger, hvorefter Præsten kun skulde nyde Halvparten, den anden Halvpart delte Degnen og Hyrden. Det var endda kun en liden Ost saa god som vejet 3 M paa Vindselvægt. Er saadant retfærdigt? spørger Præsten. Præsten i Tyrstrup mener, at et Stykke Skov er frataget ham, en anden, at hans Agre er blevet for smalle o. s. fr. Men alt i alt er de staaende Rettigheder og det urørlige Gods vel bevaret.

Om selve Præstegaarden taler Præsterne desværre ikke. Provsten havde ikke spurgt om, hvordan de boede, og saa tav de. En eftertænksom Betragtning af de indsamlede Papirer vil dog føre til følgende Resultat:

1. Henved 30 Præstegaarde i Barvidsyssel var udstyrede med betydelige Landerier, saa betydelige, at næppe nogen Bonde i Sognet kom op paa Siden af Sognepræsten.

2. Disse Landerier var samlede til et eneste stort Landbrug, drevet af Præsten selv.

3, Som Følge heraf maa Gaardens Bygninger have været meget omfangsrige og efter Tidens Skik været opførte af Egetømmer, i hvert Fald i de vigtigste Partier.

4. Disse store Gaarde er ikke oprettede efter Reformationen. Lige som Kirken var ogsaa Præstegaarden Middelalderens Værk. Dette gælder ikke om Barvidsyssel alene, men om hele Landet.

Vilde Hertug Hans d. æ. ikke bryde sig om Præstens Hus i den østre Del af Amtet, saa blev han nødt til det i den vestre Del. Her havde i sin Tid Biskop Johannes Wandal givet Herredsprovsten Anvisninger vedr. Sognepræstens Kaar (de commoditate parochi). De skulde se efter med hans Indtægter, om de var tilstrækkelige, og om de ydedes samvittighedsfuldt (bona fide). Man havde mange Mistanker, og man blev ved med at holde Øje med Godset. Saaledes dukker der et mærkværdigt Dokument op fra Aar 1568 (Gottorps Arkiv), hvis Hovedformaal synes at have været en Registrering af Præstegaardene i Tørninglen, navnlig m. H. t. Skov og Oldendrift. Det ses heraf, at

kun eet Sogn er uden Præstegaard, nemlig Skrave: De Pastor hefft kein Wedem, sundern sitt bj dem Pastoren tho Rödning, denn Rödning und Schraw Kaspel thouorn Annex gewesen. Ogsaa Fole, hvis Præst i Middelalderen var Vikar ved Domkirken, havde sin fulde Gaard. Tirslund og Hjerting, som i lange Tider var Annekser, havde dog deres Præstegaarde i Behold, de var bortfæstede til Bønder.

Dokumentet slutter med følgende Bemærkninger: — at enhver Præst i Hvidding-, Kalvslund- og Frøsherreder bygger og vedligeholder sin egen Præstegaard uden, at Sognefolkene hjælper eller gør noget dertil. I Rangstrupherred faar nogle Hjælp af Sognefolkene, adskillige derimod ikke. I Gramherred, som hører til Ribe Stift, faar Præsterne heller ingen Hjælp af Sognefolkene, men bygger selv.

Disse Slutningsbemærkninger rører ved noget, som vistnok i længere Tid havde sat Præstesindene i Bevægelse. Det var Præsten fra disse Egne, som i de samme Aaringer gav Hertug Hans paa Haderslevhus et Indblik i deres Vanskeligheder. Som alle Skrivelser til Smaafyrsterne dengang er ogsaa deres Klage affattet paa Plattysk. Hertugen prises for sin Omhu og Iver for Kirkerne. Og saa til Sagen: For det første faar enhver, ogsaa i den ringeste Stand, sin fortjente Løn og huses desuden af dem, han tjener hos. Børn af den mindste Kaadner frigives ikke efter Forældrenes Død fra Stedet, men faar det i Fæste. Saa haaber man nu paa en naadig Bønhøring, eftersom nogle Steder Præsternes Gaarde bygges af Sognet, andre Steder holdes vedlige uden deres Bekostning — „men vi Tjenere med den guddommelige Lære i Hviddingherred maa af vor egen Lønning bygge og forbedre vore Gaarde, dersom ikke vi vil sidde under aaben Himmel og lade forraadne Korn og Hø, og hvad godt vi fattige Tjenere ejer, af Hagl, Sne og Guds Uvejr“. Arvingerne faar ingen Erstatning. Man beder om, at Efterfølgeren i Embedet maa udbetale en Sum til Enken eller Børnene efter foretaget Vurdering (altsaa Indløsning). For det andet: „Hvem der nu vil være en ret Jesu Kristi Stridsmand i den hellige, kristne Kirke

og fægte mandeligt med Lovens Sværd, maa fortørne mange af de ugudelige, af hvem vi samt vore fattige Arvinger maa forvente alt ondt. Om end de vil lade os fattige Guds Tjenere uantastede af Frygt for Eders Naades Straf, truer de dog at hævne den udraabte Sandhed paa vore fattige Arvinger og at uddrive dem i Elendigheden efter vor Død' etc. (Ovenstaaende Begæring gentages).

Den gode Hertug svarede saaledes: Gøre vitterligt, efter at underdanig Beretning er indkommen fra vore kære og troe Pastorer til vore 12 Kirker, nemlig Skærbæk, Brøns, Hvidding, Rejsby, Røm, Roager, Seem, Vodder, Vedsted, Spandet, Arrild og Højrup, at de paa deres egen Bekostning tværtimod Ordinants og almindelig Brug i dette Fyrstendom maa af nye forbedre og i beboelig Stand vedligeholde deres gamle ubeboelige og bygfældige Præstegaarde, for hvilket efter Præsternes Død deres fattige efterladte Enker og Børn aldeles ingen Erstatning nyde, hvorover de med Grund have anset sig højst besværet og bedet om en passende Godtgørelse derfor, men især at dette maatte naadigen forordnes, for at deres fattige Enker og Børn i saadant Tilfælde kunde opnaa en efter billig og upartisk Vurdering passende Betaling af efterfølgende Pastorer og ej ganske tomhændede skulle bortvises — — (deres Begæring bliver opfyldt).

I de anførte 12 Kirker og mange flere i Tørninglen var alt-saa Præstegaardene blevet Præsternes Ejendom. Hvordan dette er gaaet til, er ubegribeligt. Som Hertugen udtrykkeligt betoner det, stred dette Forhold imod Kirkeordinantsen. Igennem Aarhundreder har disse Tørninglenske Præster maattet bære den uretfærdige Byrde, som kun tilsyneladende lettedes ved, at Efterfølgerne skulde indløse Bygningerne.

Man forstaar, at det mange Steder ikke stod vel til. Vi har et Eksempel fra Ketting. Der regerede Carsten Rød som Sognepræst og desuden som Provst over Alsø. Hvor godt og lykkeligt han styrede Øen og Sognet, er der næppe nogen, som kan fortælle os; men i sit eget Hus styrede han det daarligste, han

kunde. Han lukkede sine Øjne 1589. Efterfølgeren lod med Sognets Hjælp gøre en Del af Bygningen istand, men i 1592 var han ved at fortvivle. Tredje Pinsedag sammenkaldte han Sognets almindelige Indbyggere og bad dem om selv at se paa Tingene. De kom ogsaa. I Soffkammeret var Loftet lagt to Steder paa Ellebjælker, som var raadne. Et Kammer mellem Pissel og Stegers havde idelig Ellebjælker og Lejder. Da man lukkede Døren op til Dørnset, ak da saa man et Syn: En Bjælke var „brusten i tho“ og stod paa Støtter, og Hullet (i Bjælken) havde Hr. Carsten fyldt med Ler — slagen Leer derimellem med stor Farlighed. Hvem der vilde besøge Provsten i hans Dagligstue eller Arbejdsværelse, riskerede at faa en Klump Ler i Hovedet. Højstolperne i Framgulvene var afraadnede ved Jorden, og aldrig stod en Højstolpe ret op i det ganske Hus. Taglam var det hele. Och totte oss (tyktes os) att vere idelig Vanraad at paa saadan tømmer var ey tagh lagt Saadan var nu Bygning j Præstegaard, och sandelig huo hende saae, kunde icke andet end forundre sig. Thi dersom nogen Bonde saaledis forsad sin Huusning, vaar et viislig tegen til, at hand det fuldsnart himelig vilde offuergiffe och kunde icke forsvares hverken for Gud eller Øffrighed.

Selvfølgelig skete der store Forandringer i og med Præstegaarden efter, at Luthers Lære var blevet raadende. Der kom en Kvinde derind — en Moder. Lige saa paabudt det forhen var, at Præsten levede i Enestand, lige saa paabudt var det nu, at han giftede sig.

Men Ægteskabet var altsaa en Regel i den sønderjyske Præstegaard, og dette havde paa anden Maade uanede Følger. Præstegaarden gik herefter i Arv fra Fader til Søn eller Svigersøn. Den enkelte Præst blev til en Præsteslægt. I Vonsbæk var saaledes en og samme Slægt i Embedet de første to Aarhundrede efter Reformationen, i Aastrup var det ikke meget anderledes, i Vilstrup levede først fire Præster af Navnet Boje (Bojsen) derefter Hr. Slevs, som tog den sidstes Enke, og tre af Navnet Zoëga. Denne Arvegang var ikke et Resultat af Præstens

maalbevidste Familiepolitik alene, den var ogsaa Opfyldelsen af et Samfundskrav. Lige som enhver Bondegaard efter Naturens og Samfundets Love burde blive inden for Slægten, holdt Øvrigheden paa, at Præstegaarden fulgte Blodet, og Sognet saa det gerne; ad den Vej ordnedes Pensioneringsspørgsmaalet lettest.

Det blev da næsten en Umulighed for en Præst at fraflytte Sognet. Her var hans Fortid og hans Fremtid. Naar han sad i sin Studerestue og bladede i Kirkebogen eller Embedsbreve, saa han Slægtens Haand op og ned paa alle Sider og dens Navne under Teksten. Han selv var bare en Fortsættelse et Sted i Kæden, og hans Børn stod rede til at tage Bogen af hans Haand. I Bygninger, Kreaturer og Jord sad hans Kapital, i Haven stod de Træer, han og hans Fædre havde plantet, over Gaardspladsen gik den gamle Avlskarl, der havde tjent hans Formand, og med Køerne kommer Hyrdedrengen, der vil tjene hans Eftermand. Hvordan skulde alle disse Baand løses? Hvad skulde bevæge Præster til at flytte?

Præstegaarden udvidede sig. Ikke blot gav den Rum til Mand og Hustru med en voksende Børneflokk, men naar den ældste Søn voksede til og en Dag vendte hjem fra Universitetet, moden til Præstegerning, optog Faderen ham som sin Medhjælper. Snart holdtes der igen et Bryllup, og en ny Børneflokk sprang i Stuerne, mens den første Flok næppe havde forladt Reden. En Vrimmel af Liv. Mange Steder holdtes en Huslærer, til Tider ogsaa en Amme, desuden tre Karle og to Piger. Saa-dan var det i hvert Fald paa Landet.

Der var to Ting, som fra nu af maatte optage Præstens Tanker frem for alt andet: Familien og Agerbruget. Fra Børnestuen til Stalden og fra Stalden til Børnestuen gik Vejen hver Dag. Den lutheriserede Sognepræst havde mere Tid tilovers fra sin Embedsgerning end den romerske. Han skulde ikke læse Messe hver Dag, var ikke bundet til Breviarets Bedetimer, havde ikke Ærinde i alle Sognets Hjem og paa alle Marker for at signe Dyr og Jord, Mad og Mennesker, havde ikke syv Sakramenter

at forrette og ikke Snese af Helgener at mindes. Men Tiden var fyldt til Randen med Salmesang og Barnelatter, med Træskotrin i Bryggers og Stald, med Plejlens muntre Slag i Loen og Vognens Buldren over Stenbroen i den store Gaardsplads. Og Folk gaar ud og ind, mange kommer ridende og binder Hesten ved Døren. Sommetider samles der Flokke af Sognets Folk. Thi baade Familielivet og Landbruget bringer Præstegaarden i Forbindelse med Bondestanden. Med eet Slag er Præsten blevet Andelshaver i det store Fællesforetagende, som hedder Menneskelivet.

Saa spillede ogsaa Livet inden Døre, det selskabelige Liv, et nyt Spil. Nogle af de glade Toner saavel som stille Klagesange hører vi endnu. Omkring Ribe Domkirke lød begge Slags Toner i de sidste Aaringer af det 16. Aarhundrede. Den store Kirke var meget forfalden, og Taarnet styrtede. En ny Biskop skulde kaldes, men ingen vilde tage imod Kaldet. Mag. Søren Kristensen i Helsingør var den fjerde, som sagde Nej. Men Præsten ved Domkirken, Peder Hegelund, saa ikke saa tungt paa Tiden. Han fejrede sin Datters Bryllup 1594. Da var der Lystighed i Ribe. Kongen gav Lov til, at Hr. Peder til denne Højtidelighed fik toldfrit (sise frit) indført en Læst Rostocker Øl og — over Kolding — to Læster Hamburger Øl. Næste Aar sad den modige og muntre Mand paa Ribe Bispestol. Maaske blev dette Bryllup fejret paa Raadhuset. I hvert Tilfælde var det ikke nogen Sjældenhed, at Præster dansede Brudedans et saadant Sted. Niels Hansen, der skulde være sin Faders Efterfølger i Gram, drak sit Fæstensøl paa Ribe Raadhus 1595.

Der var til en Tid mere end jævn Munterhed og kristeligt Lyssyn i Broager Præstegaard. Der var ubundet Lystighed — naturligvis ind imellem alvorlige Dage. Johannes Berndes (Carlinus) var Præst 1555—96, i de senere Aar ogsaa Provst. Mange af hans Breve, særligt fra Provstetiden, ligger i Universitetsbiblioteket i Kiel. Det hændte, at der fødtes ham et Barn 1560, og denne Hændelse meddelte han til Provst Slewart i Flens-

borg med Bøn om, at han og hans Frue vilde staa Fadder. En Række andre Præster i Byen fik samme Indbydelse. Præsten var nemlig barnefødt i Flensborg, hvor hans Fader var Præst ved St. Hans. Gæsterne kom, og der blev et Barselgilde, som saa baade Sol og Maane gaa op og ned flere Gange, før det sidste Krus var tappet af Tønden Ved Bordet sad Bedstefaderen, den gamle Berndes og hans Søn, derefter Adelsmanden Hektor Below. Saa en Række Præster, som vi kender: Hr. Laur. Gelting ved St. Hans i Flensborg, Sakarias Witte i Nybøl (hvor han lige var tiltraadt), hvis Fader var Præst i Ullestrup, endvidere Brødrene Thomas og Laur. Jakobi eller Baumeister i Flensborg (senere Præster). Ubekendt er os den næste Herre: Arnold Varenkamp, ligeledes Hans Oh. og Andreas Holdensen. Volradus er maaske Halvbroder til Th. og L. Baumeister. Sarctor er vel det samme som Schrøder, en Præst fra Omegnen. Rasmus Petri kaldes en Onkel, Kristoffer Ucke er rimeligvis en af Egnens Herremænd, medens Valentin Poulsen er os ubekendt. Paa Kvindesiden sidder Fruerne Brandt (Flensborg), Valentin, Ucke o. a. Af unge Piger er der den afdøde Provst Nik. Johansens Datter (Flensborg) og Frøkenene Sax, Svelund, Valentin, Brandt, Volradt etc. T. Brandt var Præst v. Fruekirke i Flensborg og Provst over Sundeved, før Joh. Berndes blev det. T. Sax var Raadsherre i Flensborg og gift med Ing. Svelund. Vi ser, at Præsten i Broager havde sit meste Samkvem med Præster og Borgere i Flensborg; han havde ikke glemt sin Fødeby, og nu sidder de bænkedede omkring hans Bord. Er den værdige Provst Slevart og Frue, der skulde være Faddere, ikke mødt? Vi savner dem. Men nu spiller Musiken op. Foruden anden Underholdning, skriver Værten, morede jeg dem med al Slags musikalske Instrumenter, blandt hvilke Sækkepiben (sacpapius) indtog den sidste Plads. Alle disse Folk var (at jeg skal bruge et Ord fra Mørketiden) glad og vel tilmode og drog ikke bort herfra, før den fjerde Dag var gaaet. Siden den Tid begyndte jeg at føle mig daarligt tilpas ved min egen Skyld og

Uagtsomhed. Præsten havde altsaa overanstrengt sig; men nu, da han skriver, er han rask igen, og det er godt, thi han skal tage en Tørn endnu nogle Gange — han og hans Venner. Et Aars Tid eller to efter hin Begivenhed skriver den samme Pen: Jeg bælgede saa mange store Bægere i mig, at hverken Fod eller Haand langt mindre Legemets øvrige Lemmer nu gør deres Tjeneste. Han har drukket hele fire Dage — totum quadri-dium. Saa blev Georg Schrøder — vor Georg — en Søn af Præsten i Felsted forlovet, hvor det skete, siges ikke, men der var Fest, saa det forslog noget, en straalende Sammenkomst conventus splendidus. Første Borgmester med Frue tog Del, Mag. Brantius m. Frue, Kapellanen m. Frue, Erasmus Uck, Erasmus Festersen, Fader og jeg o. s. v. Dar leveden wy in duserit frowden unde drunken uth vullen Kuwenn nihil tamen præter vinum renanum et Hamburgensem potum suavissimum (Da levede vi i tusendfold Fryd og drak af fulde Kander dog ikke uden Rhinskvind, og den lifligste Hamborgerdrik). To Dage og længere drak de.

Et Gilde uden lige maa der sikkert have været i Broager Præstegaard den 3. November 1588. Den Dag fejredes et Dobbelbryllup, idet Præstens Datter Dorothea blev gift med Nik. Gerhardi, Hofpræst i Sønderborg, og Datteren Anna med Petrus Conradi, som ogsaa blev Slotspræst og derefter kom til Lysabild. Men hvorledes den sjældne Fest forløb, er ikke blevet fortalt. Joh. Berndes døde 1596. Provsteembedet overtog saa Svigersønnen Hr. Nikolaus, men kun et Par Aar. Imidlertid gik der et nyt Ægteskab i Orden, idet Provstens efterladte Enke, Anna, giftede sig paany med Efterfølgeren i Broager, Peter Fabricius, der fik Provsteembedet 1598. Nu var det, som om Vinen fra de lystige Dage gik over i Gæring, og Ødelæggelsen begyndte. Peter Fabricius kom i Vanskeligheder, bl. a. med sine Regnskaber, mistede Hertugens Naade og blev afskediget. Hans Hustru forfaldt for at hjælpe sin Mand til Hekseri og blev halshugget. — Ak Johannes! Johannes! Du drak af det fulde Glas, Vin fra Rüdeshaim og Hamborger Øl eller Kake-

bille. Mon ikke du og dine Venner drak for meget? Og saa forargedes du over den Bondesjæl, der tørstede som du og kom i din Kirke med sin Rus for at lave Tumult. Ak Johannes! Du ligger i din ukendte Grav. Men jeg har læst dine Breve.

Saadan drak man. Men man spiste ogsaa godt i Præstegaardene. Præsten i Starup (Anchersen) skrev i sin Kirkebog 1598: Til Husholdning Kræ slagtet, It svin, 2 gammel faar, 2 lam, 10 giess, 4 gieldeveer, 4 giess, 1 Koo, 2 Stude, Noch 3 giess, Noch it Svin, Noch it Svin, Noch it Svin, Noch 1 koo, [Noch en Stud], Noch 5 lam, noch it Svin — nogle Høns — Fisch køfft 1 Thunne Torsk, 1 Thunne Norlands Torsk, 3 Pundt Rundfisk, 12 Knipper Torsk, 3 Pundt Rundfisk, 1 Pundt Bergfisk — Aal, saltet Fisk, tørret Fisk — 4 snese saltet Skulder. — Samme Aar fangede man i Haderslev Fjord 80 ol Sild, hvoraf dog en Del foræredes bort. En Masse Korn blev brugt til Brød, Øl, Gryn, Malt og til Svinene. Aar 1600 slagtedes 3 Bukke, 4 gieldevere, 4 giess, 2 Køer, 8 Svin, 3 giess, 1 Koo, 2 Svin. — Der synes at have været 2 Karle og 2—3 Piger.

Rundt om i Riget laa der Præstegaarde, som frem for andre var indrettede paa at modtage de Kongelige, f. Eks. Ingstrup, Jelling, Lunde o. a. Der tales her og der om en „Barfred“, som synes at have været et Rejseherberge for Kongerne. I Sønderjylland var flere Præstegaarde anlagte paa Kongebesøg. Om Marstrup (Hoptrup) siger P. Rhode, at det betyder hvile Bye og blev skænket af Hertugen til Præstens Bolig saaledes, at Husets ene Side maatte i Stand holdes til Hoffets Aftrædelse paa deres Udrejser. Endnu i 1767, da Luxdorf ledsagede Kongen gennem Hertugdømmerne, skrev han: 15. Juni Spist meget vel om Middagen i Marstrup Præstegaard $\frac{1}{2}$ Miil fra Haderslev hos Hr. Johan Quedensen Harboe, Præst til Hoptrup. Præstekonen, 19 Aar gammel, havde en Datter samt Moder og Mormoder, som var 81 Aar gl., i Live. Kong Frederik II overnattede flere Gange i Halk og Øsby, rimeligvis i Præstegaarden. I sin Dagbog optegner han 1583: Y dach (26. Juni) dro jeg tyl Tosscho (Tovskov), samme dach tyl Machstrubt

(Næste Dag til Haderslev). Y dach (4. Aug.) dro ieg tyl Machstrub (tilb. til Had. 6. Aug.). I 1587: 10. Okt. tyl Machstrubt (videre d. 11.). 12. Dec. tyl Machstrubt (videre d. 14.). I denne By (Magstrup) laa der ved Præstegaarden en Bygning paa 12 Fag, som endnu 100 Aar senere bar Navnet Kongehuset, ligesom en Ø i Haven kaldtes Kongholmen. Selve Navnet er nok en Forklaring af Forholdet. Henimod Tallet 1700 klager Præsten i Notmark: „Boer ellers paa et meget besværligt Sted, paa en Landevej og en Alfarvej, hvor der vanker mange Omløbere, Landstrygere og Tiggere, som jeg maa give Pension, stor nok. . . Præstegaarden er forfalden. Desforuden Boer jeg paa Vejen fra Færgestedet.“

Skønt vi ikke i Tiden indtil 1600 kender saa store Hjem-søgelsler, som de, der fulgte senere, har der dog i de sønderjydske Præstegaarde været ikke saa faa af den Slags Hjemme-Tragedier, som kaster deres Skygger et Stykke ud over Landet. Disse Tragedier havde to højst forskellige Aarsager, nemlig: Uvejret fra Wittenberg og en grænseløs Hengivelse til Drik og Livsnydelse. Naturligvis var der dog trods Reformationsværkets glatte Afvikling Kampe her og der, ikke mindst i Præstens Stuer, ærlige Sjælekampe, Søgen efter Sandheden, Kampe mellem det gamle og det nye. Da skete det, at Præstens Hus kom til at staa tomt, som i Endrupskov, da Hans Fynbo, den sidste Katholik, gik ud af sin Dør for ikke at vende tilbage. Det er uden Tvivl en Følge af Kirkebrudet, at Endrupskov hverken har Kirke eller Præstegaard mere. Ogsaa Præsten i Hvidding maatte sige Farvel til sit Hjem. Det menes, at han med Opsættelsen af den sjældne Altertavle i Kirken har efterladt sig et Minde, som endnu beundres. Er dette Rosenkransalter skabt efter Præstens Ide og i Samklang med hans aandelige Indstilling, saa har han været en Ven af Guds Moder, og hendes Billede har uden Tvivl smykket Hvidding Præstegaard. Men nu er det sidste Ave Maria bortklinget. Præsten maatte samle sine Ejendele sammen og forsvinde. Og hvad var det for Ejendele? Et Par prentede Bøger, en Bede-

skammel, nogle Billeder. Om den flygtende fik Lov til at tage med sig sine Heste og Køer, sin Plov og sin Vogn, eller om han fik det betalt af den lutherske Efterfølger, det ved vi ikke. Hans Rettigheder var smaa.

Uden Tvivl har flere Præstegaarde, end vi ved af, set den katholske Præst forlade sit Hjem for ikke mere at vende tilbage. Men dette var ikke alt. Vi har gamle Fortællinger, som i al deres Usikkerhed og Famlen dog med en mærkelig Bestemthed peger paa Begivenheder, som kostede Liv og Blod for Præsten. Hr. Peder Hvid i Hørup siges at være flygtet fra sin Menighed og være henrettet i Flensborg, fordi han havde taget Kirkens Guld med sig. Vi tror ikke om ham, at han var en Tyv eller Bedrager, men vi forstaar, at den katholske Præst vilde bjerge sin Kirkes hellige Kar og Kostbarheder for at gemme dem til en bedre Dag. Det kostede ham hans Liv i Galgen. I de samme Aaringer (ca. 1535) maatte en Præst i Møgeltønder af samme Navn betale med sit Liv for den Forseelse, at han ikke havde vogtet Kirkens Klenodier saa vel som han burde; han var nemlig Kirkeværge. Han blev dræbt, hedder det i Akterne, altsaa uden Lov og Dom. Sikkert var ogsaa han et Offer for de gamle Tanker i den nye Tids Malstrøm. Det er betegnende, at disse to Mænd ikke faldt for deres Tro, men for Kirkens Skat.

Det er ikke let at forstaa, at et saa vildt og udsvævende Liv kunde brede sig i det 16. Aarhundredes anden Halvdel, som det dog aabenbart skete. Der berettes om forfærdende Følger af den ubeherskede Drik, ogsaa i Præsternes Kredse. Egnen omkring Rabsted synes at have været et Arnested for mange Slags Udskejelser. Det var Kaplanen Peder Jørgensen i Rabsted, som skød Diakonen Johannes Oven i Aabenraa 1588 i hans Hjem, og det var Kaplanen Johannes Paludan sst., som med sin Lommekniv eller Dolk dræbte Sognepræsten Laur. Oven i Rabsted 1591. Præsterne havde været paa Herredstinget og derefter drukket i Kroen. Vi er ganske paa Linje med det lystige Liv i Broager Præstegaard.

Men den mest gribende og hjerteknugende af alle Tragedier er knyttet til Bispegaarden i Odense og drejer sig om en Provst fra Als. Nogen Tid efter den første Tildragelse nedskrev en Præst i Nyborg følgende Skildring af det skete: „Anno 1582 d. 1. April, som var en Søndag, var der kommet en fiin Præstemand til Mester Niels Jespersen, som den Tid var Superintendent og Biskop her i Fyens Stigt, og samme Præst heed Hr. Daniell, havde hjemme paa Als y Lysappel og var en Provst der paa Landet, hvilken jeg og selv har kjendt og set in synodo vdi Otthense. Denne samme begyndte at klage sig samme forbenævnte Søndag for Biskoppen, at han var saa bedrøvet i sit Hjerte, han vidste aldrig, hvor han vilde hen, og tyktes, hans Samvittighed være meget urolig. Dominus episcopus trøstede ham og bad ham bede Gud om Naade og Syndernes Forladelse for Kristi Skyld. Men om anden Dagen skar han sin Strube ud og sad saa og blødte i et Bækken paa fornævnte Mag. Nielses Stenstue, og ingen vidste af det før end folck var gangen i Højmesse om Morgen, da sende Mester Niels Bud til ham, om han vilde gaa med ham i Kirken: den tid Budet kom til ham, sad han og blødte i et Bækken. Og strax sende Mag. Niels Bud i Graabrødre-Kirke efter Mag. Jørgen, som er Pastor ibidem, og nogle flere folck, og de kom til ham og trøstede ham og bad ham skrive, hvad hans Hjertelav var, om han kunde ikke tale med Munden. Og der de havde rakt ham Papir, Pen og Blæk, skrev han paa et Stykke Papir slig en Mening, hand hafde, som i en Sum er nu, som her efter følger:

Jeg har i Dag grangiveligen erfaret Guds Retfærdighed og umaadelige Barmhjertighed, hans Retfærdighed imod mine Synder og hans Barmhjertighed deri, at jeg ikke straks blev tilintetgjort efter, at jeg begyndte at lægge Haand paa mig selv. Men Grunden til denne min grufulde Forbrydelse er den, at jeg nogen Tid før dette mit sidste Giftermaal har haft Kærlighed til en Jomfru, som var trolovet med en anden Mand, dog blev Sagen jævnet før mit Bryllup. For det andet har jeg handlet bedragerisk og svigagtigt mod Kongen og Kirkerne i mit

Provsti. For det tredie er jeg besværet med megen Gæld etc.“ (Meddeleeren har hørt, at Provsten var angivet for Hertugen).

Derefter fik de Badskær til ham, at han forbandt ham, og kom end til sig, at han noget snakke og tale med folck, men dog døde han hjemme i sit Hus paa Als 8 dage derefter udi en sand penitentse og Christi Bekiendelse, efter hand denne samme sin alvorlig penitentse havde bekiendt i Odense for Predicanterne, der var, og hjemme i sit Hus, og havde taget det højærværdige Christi Legeme og Blods Sakramente til sig' etc.

Dette var en af de store Syndere i det 16. Aarh. Vi har svært ved at glemme ham.

Og Synden gik i Arv til det følgende Aarhundrede, ustyrlig som en Flod fra Bjergene. Store Ulykker kom til: en Krig med Wallenstein, tre Krige med Sverige, Pest og Vandfloder. Der er nok at skrive om, ogsaa fra de sønderjyske Præstegaarde. Men nu er Stoffet saa vidtløftigt og saa store Dele af det trykt i Bøger i Tidsskrifter, at denne Bog ikke behøver at bære hele Byrden alene. Et Billede fra hvert Aarhundrede med nogle faa grove Pennestrøg — eller brede Penselstrøg — maa være tilfredsstillende.

Midt i det 17. Aarh. og midt imellem Krigsbølgerne, som væltede ind over Sønderjylland, byggedes en ny Præstegaard i Hvidding. Præsten selv vil hellere end gerne fortælle og skal have Lov dertil. Men først et Ord om de sammenfildrede Slægtsskabsforhold der paa Egnen, en simpel Følge af det forrige Aarhundredes Kirkepolitik.

Den Kreds, vi træder ind i, bestaar af to Familier: Wedel og Weile — og egentligt samme Navn, nemlig fra Byen Vejle. Vedelslægten nedstammede fra Historikeren Anders Sørensen Vedel (eller Wedel) i Ribe, Weileslægten derimod fra en Borger i Vejle. Aar 1647 fik Thomas Henriksen (Vejle) Præstembede i Hvidding og holdt rimeligvis Bryllup samme Aar. Hvad skulde han vente efter? Han var over 30 Aar gammel. Bruden hentede han paa Havervadgaard, en af de mest anseie Ejendomme paa Egnen. Herredsfogeden, som ejede den, hed

Hans Andersen og havde den Glæde at forsyne tre Præstegaarde i sit Herred med Præstekoner. De andre to kom til Rejsby og Skærbæk. Alle tre boede altsaa rundt om deres Hjem. Rejsbypræsten Peder Sørensen Vedel havde en Fætter i Brøns (Ægidius) og en i Ribe (Bernt). De havde allesammen A. S. Vedel til Bedstefader. Præsten i Brøns havde ikke færre end fem Brødre i Præstestanden, deriblandt en i Rabsted og en i Nustrup. Søren P. Hegelund i Skærbæk var Søn af Biskoppen i Ribe, hvis tredje Bryllup er omtalt for lidt siden.

Altsaa fra Skærbæk til Ribe langs med Hovedlandevejen laa der fem Sogne, hvis Præster var beslægtede ialfald med Hjemmet i Rejsby, og som næsten allesammen stammede fra Ribe, og det fra to saa kendte Ætternæder som A. S. Vedel og Peter Hegelund. Alle fem Embeder gik i Arv til det næste Slægtled. Det siger sig selv, at disse Familiebaand har været med til at sætte Farve paa Tilværelsen og særligt paa Selskabslivet i de paagældende Hjem. Slægten fra Havervadgaard har været som et forfriskende Krydderi i den pastorale Masse. At Livet ikke var kedeligt i disse Storslægter, er lige saa sikkert, som to og to er fire.

Tre Lærere, som Præsten holdt til sine Børn, blev Præster. Den ene var 7—8 Aar i Hvidding Præstegaard.

Og nu skal vi til at bygge. I Ribe Katedralskoles Bibliotek ligger der en gammel Bog, indbundet i Svinelæder, indeholdende et og andet om Hvidding Præstegaard og dens Beboere. Indlagt er et løst Regnskab over Byggeriet i Thomas Henriksens Tid. Han lod opsætte: Retthuset, Loftstien og Duehuset. Retthuset eller Beboelseshuset var naturligvis det største. Det havde to Skorstene og en Ovn. Vandslaget kom fra Syd, som det gør den Dag i Dag; derfor indmuredes der Blyplader paa Skorstenenes Sydside. Til Vesterstuen og Dørnset købtes 6 Tylt Deller i Ballum. Der sattes Vinduer i Køkken, Dørnset og Præstens Kammer; men selvfølgelig fik ogsaa andre Værelser Udsigt gennem Glas. Glarmesteren lavede 43 Vinduer og fik 6 Skill. for hvert. Smeden leverede 86 Vinduesstænger. Hvert

Vindue var altsaa ved to Stænger delt i tre Fløje. Senere synes Smeden at have lavet endnu 60 Stænger (til 30 Vinduer?) Videre hedder det:

Lod jeg min Vogn fare til Vejle effter 14 gode Danmarks Deller (Brædder) til Sengesteder.

Lod ieg giøre 6 suoret (svarrede?) Stabbeler til Seng.

Noch 50 smaa suarget Knape.

(En Del Snedkere lod han age til Daler. Der købtes 20 Pund Brunrødt og Olje, vistnok til Murværket udvendigt).

For Køchenet og Donset at malle 3 Rd.

Et andet Sted meddeler Præsten:

Fortegnelse paa hvis (hvad) ieg anvendt haffuer paa mit Rethuus Som ieg i Jesu naffn haffuer laditt bygge A. 1653.

10 Leider a $12\frac{1}{2}$ alen, 80 Stenger a $3\frac{1}{2}$ alen, Vognleje (26 Vogne), 40 Løsholter, 20 Sneds latter fra Aabenraa, 32 Sparrer. Noch 6 bielcher, item 2 lang fyrbielcher a 23 alen, 3 tylter Gul-land dieller, Vognleje (21 V.), 155 Traver Tag, 3000 røde Klincker til Gafflene (10 V.), 1000 velbrendte Steen i Ribe, 1 Tylt Egefiele til Lofftskud och Vindskier og Vindkledning, 1000 Muffer, 6 Stenger, 6 Løsholter. en Skug glas fra Ribe, Stangiern til Dørbond, noch 17 Løsholter og 4 Egesparrer.

A. 1654 om St. Michelsdag lod ieg En Skorsteen opsette i Vester Stue, kiøbt dertil 1500 Mursten och 3 Tønder Kalk. Noch 800 golsteen til Køchenet.

A. 1658 lod ieg mit rethuuss forlænge til Vesten med to Fag, kiøbte dertil 100 Egelatter 4 alen lang, 2 bielcker hented af Aabenraa, 1 Jernoffuen, 4 Fyrsparrer, som jeg hented i Skærbæk, 640 velbrent Steen og 440 bleg Steen, 240 Guldsteen (Gulvsten) o. s. v. $\frac{1}{2}$ Tylt fiele til Senge, 4 Knappe til Offuen. Træ til Loft og Bænke, 2 Vinduer, 5 Pund Brunrødt og Lim, Noch 200 velbrente Mursteen til yderste Kammer, lod 2 benche giøre i inderste Kammer.

A. 1661 kiøbte ieg en Del Sparrer, Stolper og fiele.

A. 1664 lod ieg giøre en firekant bruepande wdj Hamborg, wejet 110 Skaalpund — 30 Rd.

Samtidigt med Salshuset byggedes et Duehus og en Loftstie. Til Duehuset anskaffedes foruden mange Stænger og Egefjæle 400 Tagsten og 2 Tønder Kalk. Baade Tømmermænd og Murmænd var i Arbejde. Til Lofftestien købtes der 6 Stolper og 37 Fag Fjæle, endvidere 10 Fjæle a $3\frac{1}{2}$ Alen og 5 Spær at diele itu och til rimstocken, noch 5 Løsholter. Disse to Bygninger har ikke været helt smaa og maa sikkert have haft deres Plads i den store Gaardsplads.

Præsten efterlod sig ogsaa en „Fortegnelse, paa huiss det muret begraffuelse i Kircken haffuer kostet'. Der købtes 1000 store Mursten og 8 Tønder Kalk, desuden Egefjæle til Loftet og Gulvsten til Bunden. Der anvendtes 3 Læs Sand og 4 Træer til Hvælvingen.

Denne Redegørelse fra Hr. Thomas' egen Haand er ikke helt tilfredsstillende. Men med nogen Eftertanke kan vi dog se hans nye Præstegaard i grove Træk. Den genspejler tydeligt Tidens Byggeskik og viser os adskillige Forandringer siden den Dag for hundrede Aar siden, da Præsten i Tyrstrup rejste sit store Salshus. Jeg skønner — men ved det altsaa ikke — at det i Hvidding drejede sig om 20 Fag Hus med et Vindue i hvert Fag paa hver Side (Syd og Nord) og 2 Gavle med Teglstensmur. Det hele var Bindingsværk med murede Tavle. Stængerne, som bar Loft og Tømmerværk, var $3\frac{1}{2}$ Alen. Der var formodentligt godt 2 Meter under Loftet. Men der var Loftskud til Siderne, saaledes at Rummet i alle Værelser gik et lille Stykke uden for Stængerne, og Tagskægget kom til at hænge noget lavere. Udefra har den lange Række af Vinduer siddet næsten helt oppe under Taget. Murene var behandlede med Brunrødt, altsaa mørkerøde, Træværket (Stolper og Løsholter) maaske med lysere Farver (eller sort). Der var en Del Egetømmer i Bygningen, som naturligvis maatte hentes langvejs fra, da Vesterengen forlængst var skovnøgen. Men det er tydeligt, at Fyrretræet breder sig.

Der var i dette Hus en Pissel (skønt den ikke nævnes) paa mindst 4 Fag, Dørns med Skorsten, Vesterstue med Skorsten,

Køkken, Præstens Kammer og to Kamre, senere tilbygget i Vest, hvoraf det ene var Skolestue, det andet formodentlig Lærerens Værelse. Der tales ikke om Framgulv og Bryggers; men det maa antages, at Ovnene var paa Framgulvet. Saavidt man kan skønne, bredte disse Værelser sig over Husets hele Vidde. I Pissel, Dørns og Køkken har der været Senge. Det er mærkværdigt, at der tales om Stabler og Sengesteder. Efter senere Sprogbrug skelnedes der mellem indelukkede Senge og Stabelsenge; de sidste var frit staaende og bevægelige. Men her drejer det sig rimeligvis om en Slags Himmelseng med Søjler og Omhæng. Naar vi træffer saadanne Sengesteder rundt om i Præstegaardene, er det et utvetydigt Bevis for, at Præstehjemmene har gjort et godt Skridt bort fra den almindelige Bondeskik.

Der anbragtes mange Bænke rundt om i de store Værelser, mest langs med Vinduerne. Stole var dengang sjældne. Gulvene krævede enten dygtige Deller (tykke Brædder) eller særlige Sten, der kaldtes Gulvsten og lagdes i smukke Mønstre. Hvidding Præstegaard fik sikkert begge Slags Gulv, ja vel ogsaa almindelige smaa Brosten, f. Eks. i Framgulvet.

Maleren fik jo ogsaa noget at bestille. Han malede bl. a. i Dørnset. Hvad mon han malede derinde? Rimeligvis en Mængde Træværk: Døre og Vinduer, Loft, Bænke, Senge og Vægpanel. Ja, et Værelse kunde være i den Grad beklædt med Træ, at kun Vinduerne dannede en Undtagelse.

Saadan byggede Thomas Henriksen 1653—60. Hvad der mest adskiller hans Gaard fra den gamle Bygning i Tyrstrup, er Skorstenene. Jernkakkellovne var ved at komme i Brug, flere Værelser kunde opvarmes, og Røgen lededes ud af Huset, som det sker den Dag i Dag. Stabelsenge har Tyrstruppræsten vist heller ikke kendt. Derimod ser vi med Bedrøvelse, at det gamle svære Egetømmer har begyndt at gøre Plads for andre Træsorter. Vel er det gode Danmarksdeller og andet solidt Tømmer, der bruges, men Eg er og bliver Eg. Den Tid, da man byggede saa at sige med Evigheden for Øje, er ved at forsvinde.

Der siges i en Krønike om Hr. Thomas, at han var en fattig Mand, og da han maatte bygge for sine egne Penge, har der vel maattet spares i flere Henseender; men en smuk Gaard blev det alligevel. Nu er ogsaa de Dage forbi.

Noget af den samme Stil som i Hvidding ses andre Steder paa Vestkysten. Præsten i Højer fortæller i Slutningen af Aarhundredet om sine Stuer. En Maler — den samme, som stofferede Daab og Orgel i Kirken — stafferede Præstens Stue og Dørnset udj Olliefarffue oc huor fornøden giordis med guld zieret. En Snedker beklædte Væggene for oven med Panel. Saa var altsaa hele Dørnset panelleret og malet med Guld og smukke Farver. I Dørfyldingerne var der vel Landskaber o. lign. Ogsaa til denne Præstegaard brugtes der udvendigt Brunrødt og Linolie; desuden Keenrock eller Kørnøg, vistnok til Bindingsværket, som altsaa var sort. Et Par Aar senere fortsatte den samme Maler med sin Kunst i de to Pisseler. Baade her og andre Steder hører vi nemlig om den sædvanlige Pissel og en Indre Pissel eller Vester Pissel. For dette Arbejde fik Maleren 43 M. lybsk. To Snedkere arbejdede i 35 Dage og satte i den vester Pissel 2 Sengesteder tilligemed en ny Bænk og Væg (Panel?), ligeledes i den store Pissel et nyt Sengested og nye Bænke, paa Framgulvet et nyt Sengested. Hele Huset var fuldstændigt fornyet i det Indre og har været rentud pragtfuldt.

Lige det modsatte møder vort Øje i Tinglev. Egnen var fattig og Præsten vel ligesaa. Han lod Væggen i Dørnset kalke. Kostbart Panel fandtes her altsaa ikke, og Guldstaffering var overflødig.

Man elskede, som det ses, baade Form og Farve. Og saa lukkede man Lyset ud. Mere og mere. Indtil 1610, da en stor Ildebrand ødelagde det meste af Aabenraa, var Kaplanhuset næsten helt af Træ og havde ingen Vinduer. Kaplanen laa i sin Himmelseng uden at forstyrres af Sommersolens nyfigne Straaler. Men til det nye Hus købtes Glas før 26 M. lybsk; saadan var det nu tidssvarende. Den Trang til Luksus, som trods

alle Trængsler viser sig vidt og bredt, kommer ikke mindst tilsynse i Vinduerne. Naar Bygningen var rede til at tage imod sine Beboere, holdtes der Vinduesgilde, et giestebud, siger en Præst, for dennem som lagde til til Windwernes Betaling i Huused. Giverne lod male deres Navne ofte ogsaa Billeder fra Bibelhistorien eller det daglige Liv, paa Ruderne. I Holbøl byggede Præsten 1668 das ganze Priesterhaus med 4 Alen Stænger, altsaa ca. 2 $\frac{1}{2}$ m under Loftet. Han siger udtrykkeligt, at hvem der har foræret ham Vinduerne, kan ses af Skiltene. I Anledning af Vinduesøllet modtog han Lykønskninger.

Med Bulhusene er det nu forbi, alt er Tavl eller Bindingsværk. Kun Udhuse bygges af Træ. Kviste eller Korshuse er et Tegn paa Velstand og Storhed (Magstrup, Aastrup, Varnæs). Særskilt opførtes: Beboelseshuset (Sals, Rethus, Indhus, Sædehus) med Korshus og Tværhus, Stald, Lade, Loflåde, Loftsti, Hjelm, Hønsesus, Duehus, Svinestald, Tørvehus, Vognlade, Bagehus, Hørkølle, for det meste i en omlukket Firkant med Møddingen i Midten. En Brønd eller flere med Vippe og Vandtrug i Nærheden af Køkkenet eller Stalden. Her maatte hver Spand Vand hentes. Indendørs lærte man følgende Værelser at kende: Pissel (en eller to), Dørns, Vesterstue, Museum eller Studerekammer eller Præstens Kammer, Forstue eller Framgulv, Skolestue, Køkken, Mælkekammer, Kælder, Ovnrum, Bryggers, Maltarre, Røgekammer, Hemmelighed (Privet).

Af de Præstegaarde, som byggedes i det 17. Aarh., staar endnu to: Notmark og Ubjerg. Men det mærkeligste af alt, hvad nogen Præst nogensinde har bygget i Sønderjylland, er det Taarn, som Peder Wandal i Magstrup lod opføre paa en Ø i sin Have. Det forsvandt desværre, da dets Ejer forlod Præstegaarden for ikke mere at vende tilbage.

Fra et Par Præstehjem kender vi en Del Indbo, Skrydstrup og Mjolden. Der var Fattigdom begge Steder. Aar 1669 var der i Skrydstrup 16 Fag Salshus og 31 Fag Ladehus. Foruden Besætning og Avlsredskaber var der Bryggetøj, 2 gamle Spindehjul, 1 Kobberkedel, 4 smaa Messingkedler, 4 smaa Kærter, 1

gammel Brændevinskedel, 3 smaa Jerngryder, gamle Tinfade og Tallerkener, 1 Tinkande uden Laag, Enkens Seng, hun ligger paa, samt Kiste, 1 gammel Seng med Blaagarnslagen, 2 gamle Dril Bordduge, 1 gammel Bænkedyne, 1 liden Jernkakkelovn, som er noget brækket, 1 Kiste, sønderhuggen af Fjenden, 1 liden Skive (Bord), 1 Kiste og 1 Skrin, 1 lidet Skab, 1 liden kantet Skive, 3 smaa Træstole, den sal. Mands Livklæder, som ikkun var ringe, er sønderskaaret og gjort hans Datters Søn Klæder af og Enken et Skjørt; et Par Bukser forærede den sal. Mand Svendsen (Karlen) og Degnen Støvlerne og Sko, for han tjente ham i sit yderste. I Mjolden var der lidt mere at stadse med (1699). Bl. a. var der en Messing Lysekroner i Stuen, 1 Messing Bordkrans, 3 Urtekrukker af Tin, et stort udhugget Skab i Pisselen, en stor udhugget Kiste, Fordelen af et Skab i Studerekamret, 1 Stabel Sengested, 1 liden Bøgstol, hollandske Fade. Her var altsaa en Del Billedskære-Kunst.

En Sværm af Ulykkesfugle drager med tunge Vingeslag hen over Landet: Krig, Pest, Vandfloder, Ildebrand. I mangen en Præstegaard folder man Hænderne til Bøn i Nøden. Sydfor Tønder, uden for Danmarks nuværende Grænser, blev Bønnen kort i St. Karensnatten 1634. Over en Snes Præstegaarde sank i Bølgerne — forsvandt. Længere mod Nord slap man med Angsten og med nogle Tab af Kreaturer. Ud af denne Angest skrev Præsten i Møgeltønder (Georg P. Hegelund): at disse Flooder altid om Nattetide udi Mørck oc Molm hasteligen fattige folck paakome oc bortskulde oc omkaste Huse met folck oc fæj, som en Part paa Høe Tag oc Vrag kom driffuendis til Lande, hvilcket vaar en meget ynckelig oc græsselig Spetackel for Menniskenes Øjne. I Randrup Præstegaard gik Vandet 1633 til Bjælkerne. Men langt det værste var Svenskekrigen 1658—59. Da var det Sønderjyllands nordligste Egne, som hjemsogetes. Alene i Haderslev Provsti (med de 8 Sogne) døde 15—20 Præster i Aaret 1659 sammen med mange af deres Børn og Tyende. En Del var flygtede til Haderslev, hvor Pesten indhentede dem. I Tørninglen døde, saavidt man kan skønne, 5 Præster, Mange

maatte under Krigen opholde sig i Ribe, omgivne af andre Flygtninge fra deres Sogne, medens de, der blev i Landsbyerne omkom i Massevis. Flere Sogne var næsten uddøde. I Aabenraa Provsti døde forholdsvis mange Præster baade 1659 og 1660. Men her og paa Vestereggen saa vel som paa Als var Trængslerne ikke saa hensynsløse og ødelæggende. Brande og Plyndringer meldes fra Kværs, Bov, Emmerlev, Møgeltønder, Døstrup, Østerlinnet, Herrested, Magstrup o. a. St. I Kejserkrigen (1627—29) maatte Sundeved og Byerne langs Hærvejen lide meget: Præstegaardene i Uge, Hjordkær, Bjolderup og Rise (vel ogsaa i Løjt) blev Ildens Bytte. Af Præsternes Ejendele kom sikkert kun en meget ringe Del ud af de sammenstyrtede Ruiner. Og hvad her er meddelt fra hele Omraadet er kun et stort Brudstykke, ikke det hele. Ingensinde har de slesvigske Præstegaarde været udsatte for saa store Hjemsøgelse, aldrig har deres Beboere maattet sige Farvel til saa meget som i det 17. Aarhundrede.

Og dog gik Livet inden og uden Døre til Tider muntert. Nogle Præster har i deres Kirkebøger eller Familiekrøniker optegnet en Del Begivenheder baade fra deres egne Hjem og fra deres Samkvem med andre.

Livets Munterhed bredte sig over alt, hvad der hed Familiefest. Her maatte Dansen trædes og Øllet drikkes. I Grunden var hele det 17. Aarhundredes Rus en Hjemmerus. Skik var det ogsaa, at Fyrstehusene gjorde Bryllup for tro Tjenere. Bønderfolk og Præster gjorde sikkert det samme.

Da Knud Knudsen, først Degn, derefter Sognepræst i Broager, indsattes i sit Embede 1632, gjorde Fyrsten Gildet. Præsten i Ullerup skrev da paa Latin: 2. Sønd. i Adv. er den hæderl. unge Mand K. K. paa Fyrstens Befaling indsat i Helligdommen. Præstegildet gjorde vor Fyrste i Hans Jensens Hus. Aff en slette foel kand blive en Hest, aff Knud Degen er blefuen en Præst, og det ved Katharinas Mellekomst, Fyrstindens Pige, med hvem han fejrede sit Bryllup paa Borgen i Lyksborg St. Karens Dag. Præsterne var ikke indbudte, jeg

ved ikke hvorfor? — Filip Lund i Ullerup nød samme Ære 1681, da han giftede sig med Katharina Elisabeth Schultz, Fyrstindens Kammerjomfru. — Men størst var nok den Glans, som omgav Hofpræstens Datter i Sønderborg (Hesshusius), da hun stod Brud sammen med Hertug Alexander Heinrich. Skønnere Dans har vel ingen Præstedatter danset.

Ved ethvert Bryllup var der rig Lejlighed til at slaa Gækken løs. For almindelige Mennesker var der vistnok ingen Grænser for Galskaben, naar den ikke mandede ud i ligefrem Mord (hvilket kunde ske). Men for en Præst var der nogle Grænser. Det kunde ikke gaa an at digte saadanne Sange, som den Hr. Rasmus Christoffersen leverede til Vonsbækpræstens Bryllup 1701. Konsistoriet i Haderslev fik den at se og stævne Præsten for sig, som vedgik alt. Det omtalte carmen mystiale var forargeligt og upassende for en Præst, hvis Karakter maa være ustraffelig i alt. Det kostede en Bøde. Men hvor skulde den unge Mand lære Takt og vinde Karakter? Han kom til Fjelstrup i sin Tid for at udføre Præstegerningen for en Mand, som paa Grund af Drikfældighed var blevet umulig foran Alteret og paa Prædikestolen, men af Barmhjertighed blev i Embedet. I denne Skole skulde unge Hr. Rasmus ikke lære præstelig Værdighed. Og Fjelstrup Præstegaard var ikke den eneste med rigelige Drikkevarer. Asbøl Sognekalde var engang daarligt aflagt. Da maatte vel nogen spørge — siger en Krønike — hvorledes Præsten kunde ernære sig. Svar: Han ernærede sig af Kro eller Ølbryggeri mere end af Alteret, saadan at han ofte for de fulde og gale Bønders Skyld maatte gaa ud af Huset og hengive sig til sine Studier under et Træ eller Gærde. Anders Clausen i Herrested tog nu den Sag fra en anden Side. Han var baade Provst og Tingskriver, men tillige kongelig Tolder, og dette Embede førte vel med sig, at han havde aabent Hus. Der er meddelt om ham, at han var en munter Kromand, som legede paa Fiol for sine Gæster. Da han som Provst selv havde Tilsyn med sin Opførsel, gik det jo nok.

Provster kunde næsten være udsatte for Fristelse og I'ald

mere end andre. Der var noget, som kaldtes Provsteøl, vi læser om det her og der. Dette Øl vankede altid ved Provstevisitatser eller Afholdelse af Kirkeregnskaber. Hvad enten det var Rostocker eller Hamborger eller slet og ret Tyskøl, saa gjorde det alle Mennesker glade. Dog endte det ikke altid med ublandet Glæde. Aar 1607 hørte Provsten Kirkeregnskab i Brede Sogn. En Tid efter møder vi Genklangen af Gildet paa Lø Herredsting. Et Tingsvidne siger, Atti (= at de) wore y Svanstrup Att (= til) proueste øll tridie paskedag att (= hos) Per Matzen och som dy saede och drocke da bleffue Jens Andersen och Jep Andersen y borre (= Borg) wsatt meth huer andre; saa togge dy Jens Andersen fra hannem, saa att hand gjorde hannem Ingen skade, saa tog Hans Hansen y Haris y for (nævnte?) Jens Andersen y for (skrevne) Bore, saa kom Hans Hansen, Jep Andersen och Jakob Larsen paa gueld (= Gulv) tiill sammell den ene stock den anden. . . . saa kome dy om kold tiil sammel och der meddeler tidt fich Jep Andersen sin skade y hans been. — Saa dan endte dette Provsteøl. Det kan bemærkes, at Øllet efter Skik og Brug burde være drukket i Præstegaarden. Men Svanstrup var et gammelt Kongsgods, hvortil Værgeretten (Patronatet) over Brede Kirke var knyttet. Siden de Dage maa Provsteøllet være blevet hængende ved Gaarden.

Ogsaa en Opskrift til godt Hjemmeøl kender vi. Klemens Pedersen, Kaplanen i Havnbjerg, er vistnok Forfatteren (1658—1685). Den allerbedste Thid paa det gandske aar, siger han, at brøgge øll udi, ehr i Michaelis Nær sidst i September eller oc først i Oktober oc aff got gammelt Malt oc ræt god Humle. Ellers er det oc heel varigt oc got, som brygges til Martio. Mens endda varigere oc bedre (om mand dett ellers for frost kand forvare) det som brygges in Febr. oc endda meget varigere oc bedre det som bryggis in Januario.

Saa meget om Præstegaardsliv i det 17. Aarhundrede.

I den følgende Tid beholder Salshuset udadtil omtrent samme Form og Udseende som i Hvidding. Den lange Række Vinduer med de smaa blyindfattede Ruder er uforandrede. Tav-

værket og dets Bemaling er, som det altid var. Vi kender over en halv Snes flotte Kvisthuse (Korshuse), som Bønderne ogsaa lagde sig efter. Sikkert var der i Virkeligheden mange flere. Hvidding havde (eller fik) ligeledes en Kvist. Men et Par Steder overraskes vi af noget nyt. Skærbæk Præstegaard havde allerede 1709 et Salshus paa 17 Fag med Grundmur, dertil en ny Bygning paa 7 Fag med Grundmur. Udhusene var af Tavl, men Køer- og Kretterstalden havde Grundmur paa Syd-siden. Det er meget naturligt, at saadanne Bygninger dukker først op paa Vestkysten, hvor Eg og Fyr nu var sjælden og kostbar. I Kværs, som dog ligger i Skovegn, byggede man en ny Præstegaard 1704, og her maatte man give Afkald paa Eg til Undertømmer (Bindingsværk), fordi det ikke var til at faa, og da Fyr ikke var egnet til det Brug, opførte man Huset af Murværk. Aar 1776 brugte man til Nybygningen paa Røm 39,000 Hamborger Mursten, da var Grundmuren ved at brede sig over hele Linjen. I Egnen syd for Tønder forsvandt Bindingsværket allerede efter den store Stormflod 1634 (R. Mejborg).

Over Størrelsen af en Række Præstegaarde giver Forarbejderne til Jordebogen fra 1706 et Overblik. Salshuset i Vodder var paa 24 Fag (ialt 65 F.); i Højrup 8 Fag, hvortil dog vist maa regnes 3 Fag Kvist og maaske 4 Fag Bagehus (ialt 55 F.); i Rødding 13 Fag, hvortil kom 4 Fag Bryggers (ialt 57 F. — foruden nogle smaa Fag til Jordbrændsel og et Aftægtshus); i Hvidding 21 Fag (ialt 76 F.); i Skærbæk 17 Fag + 7 Fag (ialt 114 F. — ualmindelig stort); i Brøns 17 Fag (ialt 73 F.); i Rejsby 19 Fag (ialt 72 F.); i Roager 13 Fag Rethus og en Kvist til Aftægtshus paa 4 Fag, en anden Kvist, hvori brygges, paa 7 Fag (ialt 83 F.). Foruden disse Bygninger havde mange Præster ladet opføre Huse paa Præstegaardens Grund til Daglejere o. l., Aftægtshuse, Gadehuse, Enkehuse. En ny tiltrædende Præst kunde løbe vild i de store Bygningskomplekser. Med Stolthed kunde han sige: Det er alt mit; men med et Suk maatte han tilføje: Det er ogsaa mig, som skal holde det vedlige.

Vi træffer nu baade Ammestue og Skolestue. Det maa huskes, at der ingen offentlig Skole fandtes i Landsognene; de begynder først at komme omkring Midten af Aarhundredet. Præstegaardsskolen var derfor ikke beregnet som et enkelt Hjems Skole. Præstebørn fra andre Sogne, saa vel som enkelte Børn fra Hjemmesognet har nydt godt af dem. Det var smaa — enkelte endog store — Latinskoler. Sommersted var berømt. I Randerup indrettede man i den nye Præstegaard 1794 et Værelse med en særegen Bestemmelse — et Tilflugtsrum, et Kammer paa Loftet at fly til, naar Floden kommer.

I Bygningens Indre mærker vi tydeligt nye Tider. Kamin og Seng frigør sig mere og mere fra Væggen. Stengulv bliver til Bræddegulv. Der bliver luftigere og varmere. I Kværs satte man 2 Kakkelovne af Jern med 3 Sider, den fjerde Side var Væggen ud til Køkkenet, hvorfra der fyredes (Bilæggerovn), desuden en Vindovn af Jern (altsaa med Træk). Præsten i Spandet lod lægge Bræddegulv i 5 Værelser (1774), i Nørrestuen og Øverstestuen var der forhen Steen. Præsten paa Røm vilde have noget blankt for Øjnene og lod lave 6 Messingdør-laase og 4 Skabslaase med Skilte (1776). Til Vinduerne brugte han det bedste engelske Glas, men ogsaa gemen eng. Glas og fransk Glas. En rigtig Ven af de nymodens Sengesteder var han vist ikke, da han købte 3 Spaanmaatter at klæde Muren i Sengene med inden til. Saa laa han lunt paa den kolde Ø. I Abild var der 4 bevægelige og 2 fastnaglede Sengesteder (1737). Alle disse Sengesteder tilhørte Sognet og fulgte med Præstegaarden. De nye Folk, der kom, skulde ikke være i Forlegenhed for Natteleje. I Omegnen af Haderslev maatte Præstegaardene, naar Kongen med Følge slog sig ned i Byen, levere hver en god Seng til Slottet.

Præstens Indbo — Løsøret — formerer sig nu efter de store Ødelæggelser og Tab under Fortidens Krige. Vi kommer enkelte Steder helt hen i Nærheden af Ordet Luksus. Der er ikke blot kostbare Duehuse med Snese, ja Hundreder af Duer, der er ogsaa „Lillehuse“ og Lysthuse, der er Skolestuer, Amme-

stuer, Folkestuer. I Dørns og Pissel pranger Skabe og Kister med Damaskduge og Pudevaar med Kniplinger. Sengene staar med Omhæng i alle Farver. I Køkkenet staar Hylderne fulde af blankskurede engelske Tintallerkener og hollandske Fade, særligt paa Vestkysten. Der er Gardiner for Vinduerne, — man tror det næppe. Den rige Billedskærererkunst fra Bedstefædrenes Dage viser sig kun i arvede Sager. De store malede eller jernbeslaaede Kufferter med Sengetøj og Brudeudstyr, store brede Skabe med mange Laager og Laase tager Pladsen. Naar Familien kører ud, tager den godt Tøj paa, Rejsekappe og Skindtæppe, og sidder strunk paa den beslagne Vingevojn med tre Jern-Agestole, paa en Jagtvojn med tre Træ-Agestole, paa den grønne „Postvojn“ eller ogsaa paa en rigtig Chaise.

Fra Vestkysten og fra Als, de gamle danske — ikke slesvigske — Landskaber, har vi Skifteprotokoller og Dødsboer optagne i Præstegaarde. Broder Brodersen, Salmedigterens Fader, døde i Randerup 1704 og var en fattig Mand. Peter Stavnings døde i Nabosognet Mjolden 1725 og var rig. Den fattige og den rige havde levet nogle Aar ved hinandens Side, som det hænder i denne Verden. Her vælger vi den rige. Hans Efterladenskaber er nok værd at se paa. Foruden Rosenobler og Dukater o. a. laa der i hans Gemmer: 1 Guldkæde med Laas, 4 Gulddopper, 1 Par Guldknapper, 1 Guld Ameleret (emalleret) Ring, 1 Guld Ring m. Demant, 1 liden dito, 4 Rad Perler m. Laas, 1 Demantsmykke, 1 Guld Armbaad — 1 Sølvkande, 1 stort Sølvbæger, 1 lidet Sølvbæger, 1 Sølvskaal, noget forgyldt, 1 liden Sølvskaal, 12 Sølvskeer af een Model, 2 gamle dito, 1 Par Skospænder, 1 Par smaa dito, 1 liden Teske, 1 Par Sølvknivskafte, 1 Par dito i Futteral, Sølvbeslag til Stok og Bog, Sølvknapper (som Præsten havde faaet i Pant). — I 14 Punge og en Blikdaase laa mange Slags Mønt: Skillingstykker, Speciestykker, Dicotoner, Kroner etc. — Der var adskilligt Løsøre i Stuerne: Udi Dørnset 1 Ege Bord, 1 lidet Trindbord, 1 Kakkellovn, 1 Skab, 1 Sengested, 4 St. grønne Gardiner med Kappe og Dække, 1 Klokke (= Stueur). I den største Stue et stort

Skab o. a. I den vestre Stue, hvor Præsten døde, stod Sengen, dend sal. Mand har ligget paa med 2 bolster Hoveddyner, 1 bolster Underdyne, 1 linnethafflet Overdyne, 2 Hovedulden Puder, 1 ulden Overdyne, 1 dito. Folk var i de Tider vistnok ikke forvænnede med Kakkellovnsvarme om Dagen, men Sengvarme om Natten skortede det ikke paa. I samme Stue var der en Seng mere, som tilsyneladende stod parat til at modtage fine Gæster. Dens Udstyr var 2 Olmerdugs Hovedpuder, 2 Bolster Hoveddyner o. s. v., dertil 7 Stykker uldne Damaskes Omhæng m. Kapper og Dække med Sengebaand. Man kunde altsaa ikke se, hvem der laa i Sengen. Af Møbler var i dette Værelse endnu een stoer Kuffer Kiste, 1 anden dito, 1 rød Sengested (vistnok det med Damaskomhæng), 1 Fyrbord m. laaset Skuffe, 6 store Rysslæder Stole, 2 smaa dito, 1 Træ-Stoel, 1 Kurve Natt Stoel. — Foruden en Del Messing- og Tintøj ejede Hr. Peter en Del mærkelige Ting, saasom en liden Klokke (Lommeur?), en Skrue at tage Propper op med, en curios Messing-puster. I Kisterne laa kostbart Linned. Ved Begravelsen var dér to fremmede Degne at siunge ved Liget. Der blev ikke sparet. Bagefter mødte Mads Mærsk op med en Regning for Tobak til den salig Mand.

Vi faar Lyst til at blive lidt længere paa Vesteregnen. Jo videre vi kommer omkring, desmere faar vi Fornemmelsen af, at en rig Hjemmekultur, kommende fra Vest, præger Præstegaardene langs med Vesterhavets Kyst. Skønt der i Aaret 1732 er Sorg i Ballum over en for tidligt bortdød Fader, vil vi sætte os stille i et Hjørne og høre paa, hvad Skifte og Deling der foretages efter Broder Pedersen (Brorson). Den afdøde var blevet Medhjælper hos sin Fader 1712 og havde giftet sig et Par Aar efter med en Borgmesterdatter (Roost) fra Tønder. Der var Forudsætninger for at skabe et smukt Præstehjem med Præg af borgerlig Velstand og ægte dagligdags, men dog storstilet Kunst. Midt i Sorgen taler de tunge og solide Genstande rundt om i Stuerne deres stille Sprog. Og Provsten med de andre tilstedeværende Præster, Børnenes Formynder, og Enken

med de 4 umyndige Børn rejser sig for at foretage den vemdige og smertende Gang gennem Stuerne, hvor Familjen har levet sit lykkelige Liv i 17—18 hurtige Aar. Nu skal alt skrives op, alt ansættes i Pengeværdi. En ny Mand med sin unge Hustru flytter ind i disse Stuer, og Enken maa være glad, at hun faar Lov at bo med sine Børn i Aftægtshuset. Sikkert har den 11 Aar gamle Sara set med et Pigebarns hele Iagttagelsesevne paa det unge Par og fulgt dem fra Stue til Stue. Fremtiden forstod Barnet ikke. Men Fremtiden blev for hende den, at Hr. Fred. Dan. Blechingborg, da han blev Enkemand i 1742, bad om Sara's Haand og Hjerte og fik det. Sara var kun 22 Aar gammel, da hun blev Præstekone i sin Moders og Bedstemoders smukke Hjem. Hendes Lykke varede 3 Aar, ikke mere.

Nu har Provsten rejst sig. Skriveren med Protokollen under Armen gaar ved hans Side. Vi vandrer langsomt bagefter, og medens Protokollen optager i sig alle Enkeltheder, samler vi dem til Billedet af et Hjem. Det er et stort Hus, vi gennemvandrere. Østerstuen er den største. Fire Fag Vinduer med Gardiner optager hele Syd- og Nordsiden. Ruderne er smaa og en Del af dem rimeligvis med farvede Billeder. Derfor er Rummet ikke saa lysfyldt, som vi skulde have tænkt. Men her er Plads, det er Husets Festsal. Øjet fanges straks af et Sengested, hvis Overdel er omgivet af et rødt Omhæng, der næsten naar op til Loftet. Storstuen benyttes nemlig ogsaa som Gæsteværelse. Ved den ene Væg staar et Klædeskab, paa den anden hænger et Spejl med brun Ramme. Nogle Genstande til Pynt hænger ligeledes paa Væggen eller staar paa Bordene: 2 brune Løver, 5 Stykker hollandsk Stentøj. Gulvet er optaget af et stort lakeret Trindbord, et malet Bord, 12 sorte Læderstole og et lakeret Tebord. — Pisselen er fra gammel Tid Forraadskamret. Her staar et af de svære hollandske Skabe af Eg, et Skænkeskab af Fyrretræ, en brun beslagen Egekuffert, 4 sorte Læderstole med Messingbukler, et Egebord med Skuffer, desuden en Bænk med Bænkedyne. Ogsaa her er der Lys fra begge Si-

der, idet Pisselen altid gaar tværs igennem hele Huset. Gardinerne er med „Falbelave“, 3 Fag til hver Side. — I Dørnset eller Dagligstuen faar Skriveren mest at bestille. Rummet er kun paa to Fag, men det er fuldt af den Slags Ting, som Mennesker gerne har om sig hver Dag; tilmed er det Præstens Studerestue. Sengen, som staar her, er med „Lærtis terning overdyne“, Gardinerne med Falbelader. Midt paa Gulvet staar det store Egebord med Udtræk ved begge Ender og Skuffer. Ved saadan et langt Bord kan vel alle Husets Folk faa Plads til de daglige Maaltider? Nej Tak. Midt over Bordet hænger en Klokke med et Messing Klokkebaand. Naar denne Klokke lyder, gaar Køkkendøren op, og Bordpigen træder ind for at erfare Herskabets Ønsker. Men hun og hendes Lige spiser deres Mad ved Køkkenbordet. Der er et smukt Forhold mellem Husbond og Tyende, men Skillelinjen maa ikke viskes ud. Hvem der tjener, han tjener. Forresten staar der et Krucifiks (af Stentøj?) i Dørnset. Den korsfæstede var alles Tjener, Husets Beboere ved det. Det er Pietismens Tid, og vi sidder i et Brorson Hjem. Billeder af bibelsk og opbyggeligt Indhold hænger, saavidt vi ser, paa den ene Væg, 7 store og 4 mindre. Paa den anden Væg derimod er der en lang Række Fade o. a., deriblandt 2 blaa og hvide, vel hollandsk altsammen. Et Spejl mangler ikke, og et lidet Træsor er fyldt med Kopper o. l. Jernkakkellovnen staar med sine 6 Messingknapper og gør det hyggeligt, ogsaa naar den ikke varmer. I Læder Baugstolen (Lænestolen) ved Vinduet sad Præsten — nu staar den tom. Tavse staar hans store Pergamentsbøger i et „Maalet Fyr Bogskab“ med Laas. Et andet lidet Skab med Laas gemmer hans Papirer. Der er kun to smaa Læderstole i Værelset, men et Par Bænke med Bænkedyner indbyder ogsaa til Sæde. — Skolen er naturligvis ikke videre møbleret. Eleverne sidder paa en Bænk, og paa Væggen hænger et stort Landkort. Skriveriet foregaar ved et Trindbord med Skuffe under. — Vestpartiet af Præstegaarden er opført af ny (Nye-Huset) og indeholder i Vesterstuen 1 Trind Ege Bord, 4 røde Læderstole, 1 Spejl og 1

Seng med gul Omhæng, i Østerkamret et Bord, 1 Seng med grøn Omhæng, 1 Bøggerskab af Fyr med Laas (Hr. Broder har passet godt paa sine Bøger), 1 mindre dito med Laas, 2 Træsorer, 8 Ryds Læder Stole, 1 Spejl. Dette er maaske den Stue, som Eftermanden kaldte Studier Kammer. — I Køkkenet er der en Masse Tintøj, f. Eks. 3¹/₂ Dusin engelske Tintallerkener, 13 Bækkener af Messing og mange Fyrfade af Kobber; her var noget at pudse paa.

Hvad der kom paa Bordet i dette Hjem Hellig og Søgn, kan jeg ikke sige. Men naturligvis var det Gaardens egne Produkter, kun saare sjældent noget andet. Heller ikke Drikkevarer skulde købes, undtagen ved meget sjældne Lejligheder. I Ballum var man i en forbavsende Grad forsynet med Tilvirkningsredskaber. Der var en Brændevinskedel til 2¹/₂ Tønder, nedmuret et Sted. I Bryggerset var Bryggeredet, store Kar og Baljer, og i Kælderen 3 hele Øltønder, 2 andre dito og atter 1 dito, 2 Kvant- og 3 Halvtønder. Hvem der drak alt dette Øl, kan ikke fortælles; det har været paa Bordet hver evige Dag.

Efterfølgeren Fred. D. Blechingberg var, skønt han ikke ejede noget videre, dog noget storagtig. Han havde 3 Vindovne og 1 Bilæggerovn og Edderdun i sin bedste Seng. Paa Herregaardsmaner ringede han sine Folk sammen med en Klokke. En Kaffemølle ejede han ogsaa, rigtignok gammel og forslidt (altsaa meget brugt). Videre havde han 1 Form at ligge Tyk-Melk udi, 1 liden ringe Plade at vende Pandekager med, 1 ringe Stok at sætte Tobakspiber i paa Rejse og 1 Emmerlever Lommeur.

I Præstens Storstue i Ballum har Brorsonslægten været samlet saa mangan Gang. En stor og mærkelig Slægt med alle sine Rødder i Vestslesvig. Det var Broder Pedersen fra Drengsted, som fik Randerups Præstekald i 1649. Han havde tre Sønner, som blev Præster, den ene i Randerup (Broder), den anden i Ballum (Peder), og den tredje paa Amrum. Broder Brorson havde igen tre Drenge, det berømte Kløverblad fra Randerup. Indenfor Provstiet Løherred og Ballum Birk beboede

Slægten og dens Svogerskab til en Tid Præstegaardene i Visby, Randerup, Døstrup, Mjolden, Ballum og Amrum. Ogsaa Emerlev blev forsynet. Næsten lige saa stærkt blev Broder Brorsons Efterkommere knyttede til Løgumkloster og Trøjborg. Indtil 1739 var der ingen Præstegaard i det gamle Modersogn Nørre Løgum, men Præsten boede i Klosterby. Det var den Tid, da Hans Adolf Brorson gennemlevede Ungdommens Gæring og Sjælekampe i Løgumkloster hos Amtsskriveren Nik. Clausen, hvis Datter Katrine Steenbæk vandt hans Kærlighed. Sognepræsten hed Johan Roost og var en Broder til Præstekonen i Ballum og altsaa besvogret med en Brorson. Men for en lille Tid siden sad Bruhn-Slægten i Løgumkloster; ogsaa mellem den og Brorson-Folkene var der snævre Baand, idet Kristoffer Bruhn havde to Døtre, som blev gift med de to Brødre fra Randerup: Peder Brorson, Præst i Ballum, og Andreas Brorson paa Amrum; en tredje Datter var vistnok gift med Provsten P. Zitschær i Tønder. Den tredje af Bruhnslægten i Løgumkloster blev Svigerfader til Nik. Brorson i Bedsted. Det Clausen'ske Hjem i Løgumkloster, som skænkede H. A. Brorson en Hustru og sjælelig Ligevægt, var ogsaa i Forvejen paa Familiefod med Folkene fra Randerup. Broder Brorson, Bispefaderen, var nemlig gift med en Datter af Forvalteren paa Trøjborg, og hans Søn fik nu en Datter af Forvalteren, Fader og Søn havde samme Navn, nemlig Nik. Clausen.

Et rigt Hus var Præstegaarden paa Rømø i Hr. Andreas Ambders' Dage. Betragts dette Sølvtoj: En Sølvkande til 6 Pæl, en mindre til 6 Pæl, et Sølvkrus til 2 Pæl, en stor Sølvskaal m. 4 Tæer, et Sølvbæger, udv. forgyldt, 3 mindre dito m. Forgyldning, en Sølvskaal m. Hanke, en flad Skaal, 1 liden Smørkop o. a. mindre Genstande, deribl. 16 Skeer. Gaa saa lidt rundt i Stuerne og se paa Skabe og Kister, der er nok af dem: 1 højt Klædeskab, 1 langt smalt Skab m. 3 Døre, 1 hollandsk Skab, 1 firkantet Skrin med sort Træ ilagt og ligeledes et Sengested med sort Træ ilagt (Intarsia), 1 Urværk m. Hus, Læderstole og overklædte Stole. I sin Studerestue havde Præsten to Fugle-

bure. En Mængde Messing- og Tinsager, deribl. 3 Dus. Tallerkener. Tilsidst standser vi over for 3 Konterfejer, forestillende Biskop Anchersen, Grevinde Schack og Mette Christ. Aagaard (Præstens Hustru).

En Skifteprotokol fra Als fører os ud i Nørborg Præstegaard i Slutningen af Aarhundredet. Provst Holger Fangel havde i sin Dagligstue: 1 Skænkeskab, 1 Skatol, 1 Ur, 2 Spejle, 1 Slagbord, 1 Spillebord, 1 Tebord, 1 Sengested med Kattunomhæng, 1 rundt Tebord, Stole. En „Klokkeviser“ stod i et andet Værelse.

Præstegaarden i Sønderborg havde et Værelse, som var beklædt med Voksdug, altsaa tapetseret. Et Par Alkover var ligeledes beklædte med Voksdug paa tre Sider. Alle Vinduer havde Gardiner, og i de fleste Værelser var der Kakkellovn med Rør eller Doppelttromle eller uden Tromle (1749).

Paa Als og Sundeved var der fra gammel Tid en Mængde Kaplanier. Da disse i Tidens Løb ophævedes, blev Gaardene forvandlede til Enkesæder. Præsteenken, den Stakkel, paa- nødte sig som et nyt protestantisk Problem. En Forordning af 1755 bestemmer, at der skal sørges for Enken, og Menighederne opfordres til at bygge Hus, hvor det endnu ikke er sket. Men Præsten i Ketting, M. With, skrev 1764: Ingen Bondekone her paa Landet er saa slet faren, naar hendes Mand dør, som en Præsteenke, der ikkun haver 40 Rd. at leve af og slet intet andet.

Rundt om alle disse Huse, som vi nu har set, laa og ligger endnu den store Have. Aarhundreders Arbejde og stille Om-sorg ligger gemt i vore Præstegaardshaver. Deres gamle Kultur og historiske Minder overstiger langt selve Præstegaardens Betydning. At bygge Hus var ikke Præstens Sag eller Evne. Dels tilhørte Beboelseshuset Sognet, dels havde Præsten ikke saa rigeligt med Penge, at noget af varig Værdi og Betydning for Efterslægten kunde skabes. Men et Træ, naar det først er plantet, udvider sin Krone og skygger for Børn og Børnebørn. i disse Haver. Et Par Takstræer staar ved Ketting Præstegaard; Der er ældgamle og mærkelige Lindetræer, Ege og Fyrretræer

deres Alder sættes til mindst 600 Aar, og om de Fiskedamme, man træffer allevegne, kan siges med Bestemthed, at de i det mindste stammer fra Middelalderen.

Nordboerne har i umindelige Tider elsket at omgive deres Bopæl med Planter, som kunde være til Nytte og Glæde under Livets mange Besværligheder. Jydske Lov slog fast, at Abildgaard, Kaalgaard og Toftegaard skal enhver selv vogte med sit eget Gærde. Geder, Øksne og Svin var dengang Gærdebrydere. Æbler og Kaal, hed det, maa ikke stjæles. Kaal har der været paa Nordboens Bord i snart Tusind Aar. I en kgi. Reces af 1619 faar Folk Paalæg om Læggelse af Humlekuler og Plantning af Ymper og Pile. Fra det 18. Aarh. skal her tages et lille Tværnsnit over Landet fra Vest til Øst. Vi gæstede for noget siden Præstegaarden i Ballum (1732). Der siges, at Præsten havde faaet 50 Støkker Abeler og Piile Træer tilligemed Tornene førte fra Holland. Der taltes ialt 65 Frugttræer i Haven, desuden Bossbom, Hanssbær Træer, Stikkelsbær Træer og Rooss Træer samt alt Blomværk og Lysthuuss. En lille „Gaard“ laa uden for Dørnsvinduerne. Præsten paa Røm stod ikke tilbage. Ogsaa han havde bygget sig et Lysthus omgivet af 6 „Billeder“, hvorved der vel skal forstaas Figurer af Sten eller Træ. Vestenvinden, den ikke altid venlige, tvang Kronerne paa 83 Frugttræer efter sin Vilje (1733). Et godt Stykke senere i Tiden skrev Præsten i Vonsbæk (U. Selmer 1773): „Lod ieg anlegge en ny Hummelhauge, som ligger østen for Abildgaarden, hvorudi ieg lagde henimod 2000 Planter af Engelsk Sort, og til min fornøjelse lod ieg derudi bygge et Lidet Lysthus.“ Næste Aar fortsætter han: „Den Humlehauge, som ieg udi afv. Aar lod anlegge, bragte mig i dette Aar 23 Lisp. og var Humlen særdeles god“. Helt tilsidst i Aarh. skriver Præsten i Oksenvad: Da jeg Aar 1796 kom til O. forefandt jeg et velpasset Humlebed, hvoraf jeg høstede 40 Pund. Rent Udbytte 46 M. En vigtig Fordel, som kan haabes af Humledyrkningen, er ogsaa den, at vi vilde faa noget kraftigere og mere spritholdigt (geistigeres) Øl i Landet. Nu drikker vor

Landmand tynd Kaffe og sløjt Øl uden Aand og Kraft, fordi der spares paa den dyre Humle“. Søren Abildgaard fandt, da han rejste rundt i Landet, nogle smukke Haver østerpaa, men paa Als var Haugedyrkningen bragt til megen Fuldkommenhed.

Præsten var Jordbruger som alle Embedsmænd i gammel Tid. Selv de Indtægter, han havde af Sognets Folk, bestod for største Delen af Jordens Produkter: Tiende af Korn og Dyr. De mange Ulykkesaar i det 17. Aarh. bragte naturligt Tab, Kummer og Besvær med sig for Præsten som for alle andre. Da klagede Hr. Matthias Friis i Abild til Hertugen, at han trods al Flid og Troskab i Liv og Lære ikke havde bragt det saa vidt, at han kunde betale sit Tyende dets Løn, endsige faa noget tilovers til en Æresklædning eller en god Bog (1666). Smaat var det vist ogsaa i Ullerup, hvor Nik. Kyhl fortæller, at hans Hustru og Steddatter i Indbjærgningstiden var ifærd med at sætte Havren hen og nær havde sat Liv og Lemmer til under Arbejdet, da der pludseligt væltede en Mur (1679). Selv om adskillige Præster fik en af de mange forladte Gaarde overladt paa en Aarrække eller for bestandigt, kneb det stadigt for dem. B. Prehn i Oksbøl skrev til Amtmanden 1753, at naar Udgifterne fraregnedes, kunde han have 18—20 Rd. tilovers. „Men nu paa nogle aaringer da Korn-priisen er falden, Kvæget af den beklagelige Sygdom bortdød, kand jeg med Sandhed skrive, ieg ikke noget aar har haft 10 Rd. tilovers. Som ieg gandske vel veed, at det er det hoypriiselige Rente Cammer Bekiendt, at Præsterne, der maa Lade deris auling Bedrive ved 5 til 6 tjenestefolk, som nuomstunder især her paa Landet fordrer en stor Løn; haver de fleste tiider og stæder snarere forliis end fordeel derved“. I Møgeltønder holdt Præstekonen nogle Faar paa egen Regning (1781). Da man vilde fratage Præsten Retten til Græsning paa Kirkegaarden, indvendte han: „Nu for 4 ugers tid siden var D. Høygrev. Ex. saa naadig i mit Huuss paa min Kones underdanigste begiering at give den naadige Tilladelse, at hendis Malkefaar —

Fruen lavede Ost — der igen (som før) maa græsses. De skal blive borttaget i den Tid Gudstjenesten holdes.“

En Del Præstegaarde i Tørninglen havde omkring 1706 gennemsnitligt 30 Kreaturer og en halv Snes Heste. Men der var dem iblandt Præsterne, som ikke kunde finde sig tilfreds med et Landbrug af saa beskedent Omfang. Provsten Chr. G. Koch i Aabenraa handlede ligefrem med Herregaarde, og Pastor Gerhard Holst i Nybøl (sammen m. Kommerceraad N. Bentzon) købte Trøjborg Gods af Slægten Plessen til sin Søn Bendix Holst. En Præst i Rise (Kamphøener) ejede Hellevad Mølle (1734). Mens Math. Meyland var Præst i Fjelstrup (1746—96), drev han en betydelig Studehandel. Han ejede en Gaard ved Siden af Præstegaarden, og denne Gaard testamenterede han sin Søn som Fideikommisgods med Broderen, Pastor Weyland i Ullerup som Kurator, indtil Sønnen forandrede sin daarlige Vandel. Ellers skulde Præsten gerne være Foregangsmand med Kultivering af Jord og Besætning. P. Thim i Østerlinnet var den første, som foretog Koppeindpodning paa sine egne Børn 1754 og senere paa Kvæget. Han belønnedes med det Kgl. Landhusholdningsselskabs Guldmedalje.

Landudskiftningen i Slutningen af det 18. Aarh. betød naturligtvis for Præstegaarden som for Bondegaarden et Tidehverv af indgribende Betydning. Jeg skal ikke skildre de ofte udviklede og brydsomme Forretninger, som fulgte med, her. Der vandtes meget paa alle Sider; men Præstegaarden havde den særlige Vinding, at dens Agre nu var i Fred for Frapløjning fra den nærliggende Bondes Side.

En anden Udvikling, som med Tiden løb til den gale Side, var begyndt længe før Udskiftningen. Man kan godt kalde det et af Tidens sociale Spørgsmaal; dem var der endnu ikke saa mange af. Der opstod i Sammenhæng med Præstegaardene en hel ny Klasse af Arbejdsfolk: Præstegaardskaadnerne. De fandtes allevegne, mest fremtrædende var de dog paa Als. Disse Smaafolk fik Lov til at bygge sig et lille Hus paa Præstens Grund mod en aarlig Afgift (Fæste). Vilde Præsten have

sin Jord igen, maatte han købe Huset, men det skete sjældent eller aldrig. Under Landudskiftningen krævede disse Folk et Stykke Jord, hvilket gav Anledning til adskillig Ophidselse og Stridighed. I Hørup var der 24 „Pastoren-Köttener“ ved Aar 1720; men i 1775 var Tallet svulmet op til 43.

Alt ialt har der været mange lyse og lykkelige Dage i disse Præstegaarde. Vel var der ikke mange Penge og ofte ved det sidste Opgør (Dødsboet) mere Gæld en Formue. Men det mærkedes ikke i det daglige Liv. De Besætninger, vi har set paa Staldene først i Aarhundredet, er en Borgen for, at der ikke manglede Kød, Brød, Mælk og Smør i Husholdningen. Om der skulde spares og blev sparet med Opdækningen ved festlige Lejligheder, er vanskeligt at sige. Ved de Præstekonventer, som kom igang, var det alvorligt paalagt Værten, ikke at overskride Grænserne for et tarveligt Maaltid. Til Gengæld var mange Præstefamilier flot kørende. Naar Hr. Holger Fangel, Provst i Als Nørreherred, skulde en lille Tur i Omegnen, benyttede han en let Enspænder-Kariol. Om Vinteren fløj han hen over Sneen i sin Kane med lystig Bjældeklang. Skulde der et større Selskab med paa Farten, tog man den saakaldte Postvogn med Kurvefadinger og 2—3 Agestole, der gyngede i Remme for Ujævnhedernes Skyld i Vejen. Men var der Højtidelighed paa Færde — et Bryllup paa Herregaarden eller Indbydelse fra Fyrsten — saa maatte den halvlukkede Chaise eller selve Kareten gøres i Stand. Provsten havde en stor Vognport. Og det Spillebord, der stod i hans Dagligstue, lader ane, at kørende Gæster fra Omegnen ogsaa nu og da rullede ind i hans Gaard.

Længere Rejser, end et Par Heste kunde trave i et Døgn, foretog man sig sjældent. Derfor kunde det ske, at Pastor Thorning, Herrested, 4. Juni 1763 skrev til Provsten følgende lille Brev, der vækker et lille vemodigt Smil: „Da den gode Gud har behaget at opholde til Dato min gamle Moder, som ieg iche har seet i 13 Aar — tretten Aar — vilde ieg opfylde hendes og min

Forlængsel engang om det var muligt at see hverandre i dette Liv — (hvorfor han beder om Rejselov til Aalborg).

Vi haaber, at Præsten fik dette Ønske opfyldt og forstaar, at Ordet „Forlængsel“ engang maa have vejret tungere end nu om Dage.

Det aandelige Krav, som maatte stilles til det præstelige Samkvem eller Udbyttet deraf, maa sikkert maales med Pietismens Maalestok. Naar Hans Adolf Brorson rejste paa Bispevisitats ad Vestkysten sydpaa, formede Sammenkomsterne sig som Familiesamvær næsten i enhver Præstegaard, hvor han tog ind. Ikke et eneste af disse Hjem har været uden „Troens rare Klenodie“ eller nogle af de Smaahefter, som blev i Hast sammenskrevne, da han var Præst i Tønder. Og nu sidder han selv midt i Brorsonflokken i Ballum, eller Randrup eller ogsaa Slægtninge i Løgumkloster. Der bliver sunget, maaske indtil hele Juleheftet eller Paaskeheftet er gennemgaaet. Og hvem stemmer op? Mon ikke Biskoppen selv? Mon ikke han har sit Strengeinstrument med? Saa meget er vist: Øllet kan ikke have givet Tonen an blandt disse Mænd og Kvinder. Heller ikke paa Als, saalænge Erik Pontoppidan var den aandelige Leder. I Slesvig Stift afløste tre pietistiske Generalsuperintendenter hverandre — den sidste, A. Struensee. Og var de maaske for langt borte fra deres dansktalende Menigheder til at have nogen Indflydelse paa Præsternes Samliv og Selskabelighed, saa var der til en Tid en pietistisk Provst i hver Købstad. Ogsaa her har man da nok faaet Tiden til at gaa med at istemme Sange af H. A. Brorson eller — hvis det skulde gaa paa Tysk — af J. H. Schrader.

Vi vender nu Bladet. Thi Tiden har vendt sig kraftigt. Nye Ideer, som ikke var kendte siden den romerske Oldtid, bemægtigede sig Folkemasserne i Vesteuropa. En Sang om Frihed og Lighed istemtes. En ny Stjerne steg op paa Historiens Himmel: Napoleon Bonaparte. Hele Nationer kom i Støbeskeen. Resultatet var paa Kirkens Omraade Rationalismen, i

de folkelige Lag Oplysningen og med Hensyn til Erhverv og Udkomme Fattigdom. Den sønderjydske Præstegaard var rigeligt med i det alt sammen.

Vi har ikke glemt Billedet fra Tørninglen omkring Aaret 1706. Da var der en halv Snes Heste og 30 Kreaturer paa hver Præstegaard. Omkring Aar 1827 saa det saaledes ud:

Bevtoft	20	Kreat.	4	Heste	Ingen Jord udlejet
Roager	16	„	3-4	„	Eng udlejet
Fole	40	„	6	„	Intet „
Rødding	25	„	4	„	„ „
Nustrup	26	„	4-5	„	„ „
Brøns	14	„	3-4	„	Lidt „
Toftlund	20	„	4	„	Intet „
Højrup	30	„	4	„	Lidt „
Lintrup	40	„	6	„	Intet „
Vodder	24	„	4	„	„ „
Agerskov	28	„	5	„	
Branderup	24	„	4	„	Intet udl. (Agrene overgroet m. Lyng)
Rejsby	24	„	5	„	Intet udl.
Skærbæk	25	„	4	„	24 Demat udl.
Spandet	19	„	3-4	„	Intet udl.
Hygum	14	„	5-6	„	1805: alle Jorder begroede m. Lyng og Siver, nu be- merglede. Formanden havde 4 Køer og 2 Heste.
	+12				
Arrild	12	„	3	„	En Del udl.
Skrydstrup	20	„	4-5	„	Intet udl.
Hvidding	15	„	3	„	20 Demat udl.
Østerlinnet	10	„	2	„	Intet „
Gram	20-30	„	4	„	

Landudlejning, før en erkendt Tanke, var nu ved at blive almindelig. Et Par Gaarde (Daler og Randerup) havde endog bortforpagtet hele deres Jordtilliggende. Men ovenstaaende Liste viser tydeligt, hvordan Udviklingen har artet sig for vore

Præster. Kun et Par af dem (Foregangsmænd?) kan melde om den Stigning i Kreaturholdet, som naturligt maatte være Følgen af de store Landboreformer. For den store Flok er det gaaet tilbage i en uhyggelig Grad. Paa Stalden i Østerlinnet staar kun 10 Kreaturer. Man lægger Mærke til Svindet i Hestenes Tal, hvilket dog maa anses som et Fremskridt. Billedet i sin Helhed er naturligvis paavirket eller en Følge af den store Krise for Bondestanden, som fulgte med Danmarks Udenrigspolitik i Begyndelsen af det 19. Aarh. Statsbankerottens Dage er aldrig blevet glemte i vor Historie.

Samtidigt med de store almindelige Vanskeligheder følte Præsten mere og mere det tunge Tryk, som Vedligeholdelsen af Præstegaardens Bygninger voldte ham. Ejendomsforholdet var i de forskellige Egne helt forskelligt. I de under Schackenburg liggende Sogne ejedes Præstegaarden af Kirken. Ellers var det i Almindelighed saadan, at Sognet ejede og vedligeholdte 7—12 Fag af Beboelseshuset med nogle Senge og Kakkelovne, dertil et Ovnrum med Skorsten. Bagved laa den forstaaelige Opfattelse, at Præsten og hans Familie skulde have Tag over Hovedet fra den første Dag, de kom til Sognet, medens man overlod til ham at sørge for Udhusene til sine Dyr og sit Landbrug. Nogle Steder fandtes der flere Køer og da vel ogsaa Stald til dem, men det synes at have været en Undtagelse. Nægtes kan det altsaa ikke, at Sognene i Sønderjylland i Tidens Løb havde sørget anstændigt for et Hjem til deres Præst.

Alligevel blev Byrden for tung. Det hjalp ikke meget, at Efterfølgerne i Embedet, som vi har set, maatte indløse Bygningerne d. v. s. efter Overenskomst eller Vurdering betalte, hvad det hele var værd. Det var netop disse Indløsninger, som blev en tung Lænke om Præstens Fod. I det danske Rige havde man i Enevældens Dage søgt at faa Præsterne til at overtage hele Præstegaarden. Det skete øjensynligt kun faa Steder i Sønderjylland, men her og der hændte det virkelig, at

en Præst lod sig Bygningerne skænke. Det laa paa den flade Haand, at dette maatte blive til hans Skade. Den Fribolig, som Sognet havde givet sin Præst, var dermed tabt.

Men selv hvor det forblev ved det gamle, at Sognet stadig beholdt sine 9 Fag Hus, var Præsten ilde stedt. Vi har et Eksempel, som viser med al ønskelig Tydelighed, hvad det drejer sig om. Tre Præster i Hygum, den ene efter den anden, har givet kort og klar Besked. Hans Munch, som kom fra Alheden, fandt Præstegaarden meget forfalden, saavel paa Bygninger som paa Avling og maatte straks til at forbedre. Haven, som laa i forstyrret Maade, lod jeg straks opgrave og ordne samt forsynet den ej allene med Jordbær- og Asparges-Bede, men endog med 7 podede, gode Frugttræer (ialt 12). Seks Fag af Huset blev tækt med Lyng (1796). Hans Efterfølger skrev 1805: Blev jeg Frants Trolle Bertelsen kaldet til Hygum. Præstegaarden var ganske ruineret. Jeg maatte straks begynde med at forbedre den, særlig Gulve og Vinduer. Men hvad Fornøjelse fik min ejegode Kone, min Inger Trolle af alt dette? Intet. Thi den grumme Død kom hastigt og uventet og berøvede mig hende d. 26. August. Du hviler sødt. Fred over din Aske. (1707). I 1836 kom Hans H. Matzen til Sognet og bemærker kort, at Præstegaarden, som var i forfalden Tilstand, blev betalt med 1400 Rd.

Foreløbigt tog Regeringen paa Gottorp sig af Sagen gennem et Reskript af 19. Nov. 1799. Indberetninger, Drøftelser og Bladartikler fremkom. Pastor F. Forchhammer i Skodborg paastod i Schlesw. Holst. Blätter f. Polizei und Kultur, at det Tilfælde let kunde indtræde, hvor den kaldede Præst umuligt kunde skaffe Raad til de nødvendige Penge. I Skodborg var der henved 100 Fag Hus, hvoraf intet var overflødigt. Provsten i Haderslev modsagde ham, hvortil Præsten igen svarede, at Indtægterne af Begravelser etc. svandt stadigt, og at Præsten selv traadte mere og mere ud af det hellige Hylster, hvorved Overtro og Enfoldighed omgav ham, en Overtro, som betalte rigeligt. Andre Præster udtalte deres Mistillid til Menig-

hederne. Man vilde ikke kunne vente, at Bønderne vilde følge med Tiden, naar det gjaldt om at indrette en Præstegaard.

Generalsuperintendenten (Adler) meldte til Kongen, at Præsterne ved Indløsningen kom i stor Gæld. Deraf opstaar det Mismod, som kvæler mange retskafne Præster, gør dem mindre oplagt til deres Embedshandlinger og ikke sjældent forkorter deres Livs Dage. Han har derfor i Aarevis eftertænkt, om ikke disse Byrder kunde lettes for Præsten og skaffes ham fri Bolig, som det havde været fra Begyndelsen. Ved de altid mere højlydt fremførte Klager føler han sig tvunget til nu uden Betænkelighed at forebringe Kongen sine Ideer.

Den 8. Okt. 1805 udkom en Forordning vedr. Præsternes Befrielse fra Indløsning etc. i Hertugdømmerne. Indholdet skal her ikke drøftes. Der aabnedes gennem den Udsigt ikke til en hastig Forandring, men til en fuldstændig Afvikling af Indløsningspligten i Tidens Løb.

Den nye Ordning var i alle Tilfælde saa formaalistjenlig, at Præsterne i Tørninglen (under Ribe Stift) blev opmærksomme. Provsten i Rødding (H. J. Høxbroe, ham maa det have været) skrev en Dag i 1823 saaledes:

Allernaadigste Konge!

Allernaadigst nærmer jeg mig Deres Majestæts Trone i 24 Præsters Navn, iblandt hvilke jeg selv er een, og som alle udgøre den tørninglenske Geistlighed. I Henseende til vore Præstegaarde ere vi de alleruheldigste af alle Præsterne i Danmark og Hertugdømmerne; hine betale kun 500 Daler, disse slet intet, disse er endog frie for alle Reparationer, som hine maa bestride, men vi 24 Præster maa betale fra 1200 til 5000 Daler, selv reparere og paa denne Maade svare en Husleje, der selv i vore Tider er uoverkommelig, thi intet Kald i Lehnet, selv de bedste, er mere indbringende end et middelmaadigt i Sælland, Fyhn, Lolland og paa Als. Derfor kan man sige om enhver, som søger et Tørninglenhus Præstekald, at han ei veed, hvad han gjør, at han styrter sig i Armod. Derfor var der længe kun een, tilsidst 2de Supplicanter i forrige Aar til Toftlund Sog-

nekald. Deres Maj. vil ei forglemme os i denne vor sørgelige Stilling eller nægte os den Herlighed, som er alle vore Embedsbrødre forundt Her er periculum in mora; de Præster iblandt os, som ei var formuende før Tiden, forandrede sig til det værre, kunde næppe udrede Skatter og Folkeløn, endnu mindre lade deres Børn opdrage til dannede Mennesker, naar de ei i Henseende til Husleien gribes under Armen lige som de slesvigske og danske Præster, hvilke sidste desuden efterhaanden erholder Lettelser i Skatter.

Men det Svar, man fik, gik ud paa, at man ikke kunde røre ved Sagen, saa længe Tiderne var saa daarlige for Landmanden. Der gik mange Aar, før det begyndte at lysne for Præsterne i Tørninglen.

Imidlertid maa der gøres opmærksom paa, at selv hvor Indløsningen af Præstegaardens Bygninger kom ud af Verden, var der nok endda at punge ud til ved Tiltrædelsen af Embedet. Markerne, der laa tilsaaede, krævede Erstatning for Arbejde, Gødsugning og Sædekorn. En Besætning maatte købes, Karle og Piger lejes. Der skulde gaa Menneskealdre, før Præsten frigjordes for disse Bekymringer. Og saa bliver Spørgsmaalet endnu ubesvaret, om han vandt eller tabte derved. Men oven fra var man ved at erkende, at en Præst, som følte sig besværet ved det store Landbrug og hellere vilde bruge sin Tid til Studier, maatte hjælpes til at faa Jorderne udlejet. At sælge bort af Præstegaardens Tilliggende var derimod en Tanke, som man i Tidens Løb vendte sig mere og mere imod med afgjort Uvilje.

Ved Genforeningen med Danmark i 1920 var der meget faa Præster i Sønderjylland, som drev Landbrug; men Gaarden var deres paa Embedstid. De bestemte selv, hvad der skulde foretages med Jorderne. Ved Udlejning opsatte Præsten alle Kontrakter i sit eget Navn. Under dansk Lovgivning hændte det, at en Præst, som sendte nogle Forpagtningskontrakter med den hidtidige stolte Ordlyd: „Jeg N. N., Sognepræst i N. N., bortforpagter etc. ind til Stiftsøvrighedens Godkendelse, modtog dem tilbage med Præstens Navn slettet og Menigheds-

raadet sat i Stedet. Paa samme Tid blev Præsten Lejer i sit eget Hus. Han var saa hjemløs, saa ejendomsløs som en hvilken som helst Fodermester, der ejer lige saa lidt som hans Kreaturer. Saa megen Ret beholdt han foreløbig, at Bygninger og Jorden skulde staa til Raadighed for ham først, hvis han havde Brug for dem. Men ogsaa denne sidste „Ret“ vil nok forsvinde i det demokratiske Danmark, hvor al personlig Særret er utaaelig og maa vige for Allemandskravet om Rettigheder.

Saadan skiltes Præst og Præstegaard gennem et Aarhundredes langsomme, svigagtige Udvikling.

Det kan være paa sin Plads her at give et lille hurtigt skitseret Billede af en Købstad-Præstegaard i Begyndelsen af det 19. Aarh. (1820). Hovedpræstegaarden i Tønder, som dengang tjente til Bolig for Provsten Peter Prahll, var en toetages Bygning paa 12 Fag med Sidefløje ud mod Nord. Tretten Fag Stald var af Tavl, det øvrige Brandmur. Hele Murfladen var optaget af Vinduer og Vinduesskodder. Paa Døren en Banker af Messing, ligeledes paa den indre Dobbeldør. Over Yderdøren en Lygte. Dagligstuen bestaar af 3 Fag og har dobbelt Jernovn (Vindovn) med Kobberrør. Sovekammeret er paa 2 Fag. Køkkenet har et fast Sengested til Pigerne. Disse Væsener sov allevegne i Køkkenet. Men alligevel føres vi ind i en Domestikstue med en Jernovn og Alkoveseng. Hvad Slags Domestikker der boede og sov her, ved jeg ikke. Havde Provsten en Huslærer?, en Kontormedhjælper? Dette Værelse maa have været paa et eller to Fag. Resten af Midterfløjen, vendende ud mod Kirken, er optaget af den store Sal, et Rum paa 5 Fag, d. v. s. hele Vinduesrækken paa den ene Side af Forstuen. I dette mægtige Rum ser vi endnu en Kamin, altsaa en muret Ovn paa den ene Tværvæg. Egentlig skulde der nu være en Række Vinduer ogsaa til Nordsiden, men det er en Umulighed, fordi den ene Sidefløj optager Pladsen. Til Gengæld træder vi, naar vi aabner Døren ind til denne Fløj, uventet ind i en ny Dagligstue paa ikke mindre end 4 Fag med Jernovn, desuden

et Værelse paa 2 Fag. Kakkelovnene bærer Aarstallene 1749, 1754, 1780. Kommer vi opad Trappen til øverste Etage, møder vi det samme om igen: En Sal (5 Fag), Studerestue (2 F.), en Stue (3 F.), et Kammer (2 F.), allesammen med Lys fra Syd, desuden i Sidebygningen et stort og et lille Værelse. Provsten havde Plads til 4 Heste og 3 Køer. Til Kusken var der et Værelse i en af Fløjene. Vi kan se ind til de andre to Præster med det samme. Ærkediakonen har et Hus paa 8 Fag, ligeledes 2 Etager. Vinduesskodder, Jernovne, Sal, Dagligstue som hos Præsten. Sovekammeret er forsynet med 2 sammenhængende Sengesteder (faste) med Gardinstænger. I Børnenes Værelse findes 2 Sengesteder med Døre af Træ (indelukket?). Paa 1. Sal nogle Alkover. Diakonen beboede et 10 Fags Hus med 4 Fag Sal og 3 Fag Dagsligstue, et Kammer med 3 Alkovesenge og 3 Stuer mod Syd i øverste Etage. Det er næsten ikke til at regne ud, hvad disse Præster har gjort med de mange store Sale.

Mens Joh. M. Zoëga var Præst i Tinglev (1837) var Husets Storstue helt gammeldags: Gulvet belagt med gule brændte Sten, Væggene kalkede og Vinduerne med Bly.

Omtrent paa samme Tid var Jørgen Hansen, den senere Biskop, Præst i Notmark. Naar denne Mand engang imellem havde et Par kedelige Øjeblikke, hvilket vistnok sjældent skete, kunde han more sig med at drages til Minde den ejendommelige Maade, hvorpaa hans Hus holdtes vedlige. Der var 7 Fag Hus, som tilhørte Sognet. „Menighedens Medlemmer, siger han, har paa en højst forunderlig Maade delt disse 7 Fag imellem sig. Tømmeret, Indretning o. s. v. have Boelsmændene (Bønderne). Kaadnerne og Indersterne have derimod Væggene. Disse sidste have atter delt Væggene saaledes mellem sig, at hver Mand har en Væg mellem Tømmerværket (Bindingsværket?), som han efter Behag vedligeholder. Nogle glemmer det. Andre paastaae, at det ikke er deres Væg o. s. v. Huset er som Følge deraf meget forfalden. Sogneforstanderskabet troer ved enhver Skilling, det koster, at skulle samle hele Sog-

net, og som Følge deraf sker intet. Beder, at det maa forandres, da jo Præsten umuligt kan være tjent med, at En vil gøre sin Væg sort, en anden hvid o. s. v.“ Dette var altsaa Folkestyre i Stænderforsamlingens Dage.

Fra Als har man i hine Dage et Værelse, som kaldes Søvnsæt, vistnok et Sovekammer, Og mens vi opholder os paa Øen, kan vi ikke undgaa endnu engang at lægge Mærke til den Overdaadighed og Pragt, der herskede hos Provsten i Nørborg (Fangel). Der var efter hans Død 44 større og mindre Skildrier i Storstuen og 12 Gipsaftryk. Var Thorvaldsens Kunst allerede naaet til Als? Linnedskabene var propfulde. Og Provsten ejede en Tandbørste.

Haderslev By gjorde noget ud af sine Præster. De skulde i det mindste ikke fryse, hverken udvendigt eller indvendigt. Efter Inventariet af 1808 fik Sognepræsten af Byens Kasse udbetalt et Beløb til 30 Læs Brænde, men af Fruekirken fik han 10 Læs leveret. Og for at den indvendige Varme ikke skulde bliver for langt bagefter, leveredes ham 8 Stob Vin (8 Stübchen Rheinwein) aarligt fra Byens Kælder, nemlig til Paaske, Pinse, Mortensdag og Jul, og Kirken satte hver anden Søndag en Flaske ung Vin paa hans Bord (eine Bouteille jungen Wein). Diakonen havde ligeledes Ret til en Stob Vin fra Raadstuekælderen, dog kun til Jul, medens Kirken ikke gjorde nogen Forskel paa de to Præster, men spenderede en Flaske Vin hveranden Søndag ogsaa paa den unge Diakon. Men hvorfor saa Archidiakonen, der i Rang stod midt imellem, ikke skulde have Vin, ikke saa meget som en Draabe, staar ikke skrevet paa noget Papir.

I den Tid, da Oplysningen spredte sine Idéer og udfoldede sine Kræfter, blev mange Præstegaarde til Undervisningsanstalter, C. F. Kroyer i Fole (1819—36) uddannede 14 Seminarister og underviste 43 Degne og Skolelærere i den indbyrdes Undervisning. H. P. Barfod i Branderup underviste 12—16 store Drengene i Præstegaarden. Om Balth. Giørtz i Nustrup meldes der ligeledes, at han havde et Lærerseminarium. Om denne

Præstegaard, der ofte var et Hvilehjem for Biskop Hjort i Ribe, er der skrevet og digtet i Aarbogen.

Ogsaa paa anden Maade fandt visse Præster Lejlighed til at udøve en Virksomhed udenfor Embedets snævre Rammer. G. F. Dithmer i Broager kunde aarelade og mere end det. Ludvig D. Hvass (1835—40) var en ivrig Homøopat. Mennesker strømmede til langvejs fra, og der siges, at der til Tider holdt fuldt af Vogne ved Mjolden Præstegaard. Desværre varede Herligheden ikke længe. Uelskværdige Folk kaldte ham den største Kvaksalver i Hertugdømmet, og en Dag fik Præsten en Bøde, hvorefter han standsede Forretningen.

Som et rørende og vemodigt Tegn paa, at vi endnu er i de rigtig gamle Dage, anfører jeg tilsidst følgende Begæring om Rejsetilladelse (1 Maaned) fra J. C. Fischer i Hvidding: „Da jeg ikke haver besøgt mine Forældre, som boer i Lolland, siden jeg blev Præst, hvilket nu er 8 Aar siden, saa ønskede jeg gerne at besøge dem“ (1832)*

— — —

*) Da Carsten Petersen døde, efterlod han sig Dele af et Værk om slesvigske Præstegaarde. Det her gengivne Afsnit har han kaldt Præstegaardens Historie i Almindelighed, der — som det ses — mangler en egentlig Afslutning. Af et Notat indlagt i Manuskriptet fremgaar, at Forf. har tænkt sig at slutte med et samfattende Overblik og maaske et Fremblik. Sognepræst Aaholm, Vojens, der sammen med Biskop Noack, Haderslev, har Raadighedsretten over Carsten Petersens efterladte Manuskripter, har gennemgaaet Afsnittet og har foretaget nogle enkelte uvæsentlige Ændringer. Red.